

KÖZLEMÉNYEK

A csepregi Farkas-nyomda ismeretlen kalendáriumra és Árgirus-kiadása. Az 1608—1643 között Keresztúron, majd Csepregen nyomtató Farkas Imre munkássága iránt csak az utóbbi évtizedekben mutatkozott élenkebb érdeklődés. Újabban előkerült kiadványainak ismertetése előtt célszerű tehát összefoglalni a személyére, tevékenységére vonatkozó legfontosabb adatokat.

1604-ig Johann Manlius nyomdász segédjeként működött, majd ő vezette tovább a nyomdát Manlius halála után. Manlius özvegye számára ő nyomtatta az 1604-ben és 1605-ben „Impressum typis Ioannis Manlii” cégjelzéssel megjelent kiadványokat.¹ A Farkas Imre nevét feltüntető első nyomtatvány 1608-ban Keresztúron jelent meg, s ez is a mintegy három évig szünetelő Manlius-sajtó betűtípusaival, nyomdai anyagával készült. Farkas 1620-ban még Keresztúron dolgozott, majd 1625—1643 között Csepregről ismertek kiadványai.² 1630-ban Johann Manlius Gregor nevű fia pert indított ellene örökrészéért; a dunántúli szuperintendensek konventje azonban Gregor Manlius keresetének nem adott helyt.³ Farkas Imre legfőbb pártfogója a Keresztúron és Csepregen egyaránt birtokkal, kastéllyal rendelkező Nádasdy-család volt, de más mecénás — így Thurzó Szaniszló — is támogatta működését. Csepregen két háza volt, így a város jómódú polgáraihoz tartozott. Halála éve ismeretlen.

Farkas Imre munkásságáról és nyomdája termékeiről 1972-ben Karl Semmelweis kitűnő munkája adott áttekintést.⁴ Az 1972 óta előkerült kiadványai, valamint a sajtóján megjelent értékes műveket elemző tanulmányok alapján Farkas Imre nyomdásztevékenységének jelentőségéről az utolsó évtizedben egyre kedvezőbb vélemény alakult ki.⁵ A csupán irodalmi említésből ismert kiadványai alapján jutott Kovács József László arra a megállapításra, hogy a Farkas-nyomda lényegesen több művet nyomtathatott, mint amennyiről ma — példányok, töredékek vagy korábbi irodalmi utalások alapján —

¹ SEMMELWEIS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823)*. Eisenstadt 1972. 42—44. Nr. 54—58. — *Régi magyarországi nyomtatványok* (= RMNy). Második kötet. 1601—1635. Szerk.: BORSA Gedeon és HERVAY Ferenc. Bp. 1983. 910, 912, 914, 915. és 934. — LANG, Helmut: *Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich*. Bibliotheca Bibliographica Aureliana XLII. Baden-Baden, 1972. 8.

² DURSTMÜLLER, Anton d. J.: *500 Jahre Druck in Österreich*. Wien, 1981. 86.

³ GÜLYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon. I—III*. Bp. 1961. II. 101—102 (a régebbi irodalmat l. ugyanitt).

⁴ SEMMELWEIS: *Der Buchdruck* i. m. 16. és 53—63.

⁵ KOVÁCS József László: *Farkas Imre sopronkeresztúri és csepregi nyomdája (1608—1643)*. MKSz 1973. 359—364. — BORSA, Gedeon: *Neu entdeckte Druckwerke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes hergestellt wurden*. Burgenländische Forschungen, Sonderheft VI. Festschrift für Karl Semmelweis. Eisenstadt, 1981. 27—28. — ZSIGMONDY Árpád—ZSIGMONDY Árpádné: *Adalékok két 17. századi naptárhoz*. MKSz 1983. 181—182.

tudunk.⁶ A most ismertetendő két Farkas-kiadvány kétségkívül ezt a nézetet igazolja.

Mindkét nyomtatványnak csak töredékei maradtak fenn Pázmány Péter egyik vitáirátának — a Sallai István püspöki (Pozsony megye) plébános nevével megjelentetett *Jó nemes Úradnak gyenge orvoslása* (Pozsony, 1630) című munkának — festett papírkötésében.⁷ A vitáirat Pázmány érsek válasza Pécsváradi Péter nagyváradai prédikátor *Feleleti Pázmány Péternek . . . két könyvecskéire* (Debrecen, 1629) című munkájára.⁸ Nem érdektelen, hogy a dunántúli evangélikus egyház céljait szolgáló Farkas-nyomda eddig ismeretlen kiadványainak töredékeit a 17. század közepe táján egy olyan mű kötéséhez használták fel táblamerevítő anyagként, amely bepillantást nyújt a katolikus egyház eszméit képviselő Pázmány Péter és a tanulmányait Pápán kezdő Pécsváradi Péter református prédikátor heves vitájába.

Az 1631. évi csepregi kalendárium

A kalendárium a 17. század elején már Magyarországon is széles körben rendszeresen használt, tehát nagyobb példányszámban eladható kiadványtípusnak számított. Farkas Imre az 1609. évre szóló Calendariom-mal kezdte önálló könyvnyomtatói munkásságát.⁹ Későbbi naptáraiból gyakran csak töredékek kerültek elő kötéstáblákból. Ezek alapján feltételezhető, hogy azokban az években, amelyekben sajtója folyamatosan működött, rendszeresen kiadott kalendáriumokat is. Kivételes időszak ilyen szempontból az 1621—1624 közötti néhány év, mert ebből a korszakból egyetlen Farkas-kiadvány sem maradt fenn.¹⁰ Hogy Farkas Imre későbbi csepregi működése alatt folytatta a naptárak szisztematikus közreadását, azt az 1626 utáni évekből származó csepregi naptártöredékeken kívül néhány elég jó állapotban megmaradt kalendáriuma tanúsítja.¹¹

Az Országos Széchényi Könyvtár említett 17. századi nyomtatványának kötéstábláiból az 1631. évi csepregi kalendárium két összefüggő levélpárja került elő, két fametszettel. Ez utóbbiak alapján annyit azonnal megállapíthattunk, hogy a töredékek Johann Manlius, vagy a Manlius-nyomda felszerelésével dolgozó Farkas Imre valamelyik kalendáriumából valók. A februári kép ugyanis a Manlius-féle hónapábrázolások tilolást ábrázoló metszetével, a márciusi pedig a sorozat szántás-illusztrációjával azonos. Egyik metszet sem az adott hónapra legjellemzőbb témát szemlélteti, mert a tilolást általában novemberi, a szántást pedig olykor ugyan márciusi, de inkább szeptemberi haviképként alkalmazták a hazai nyomdák.¹² Johann Manlius és Farkas Imre naptáraiban azonban gyakran más hónapoknál sem a hagyományos témákat és a megfelelő zodiákus jegyet ábrázoló metszetek szerepelnek. Manlius 1604-re kiadott naptárának csonka példányából hiányzik a januári, júniusi és a júliusi havikép; a további kilenc hónapnál pedig nyolc illusztráció dúcáról készültek a következő sorrendben felhasznált hónapábrázolások: fejés, aratás (1), disznóölés, csónakázás, aratás (1), szántás, szüret, tilolás, disznóölés.¹³

⁶ Kovács i. m. 362.

⁷ Országos Széchényi Könyvtár, RMK I. 595 2. példány, amelyet a Könyvtár 1983-ban értékes kéziratért elcserélt a Borda antikváriummal.

⁸ RMNy 1427 és 1485.

⁹ RMNy 972.

¹⁰ RMNy 1183.

¹¹ RMNy 1323, 1424, 1575.

¹² SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdisztetés a XVI. században*. Bp. 1961. XXVII—XXVIII., XLIX., LVI. tábla.

¹³ RMNy 903. — Az Országos Széchényi Könyvtárban levő xeroxmásolat jelzete: RMK I. 383a.

1630. évi. Hónapok XX. Phil. na. v. a. g.

r d Brigida

7. 24. m. d. v.

Mikor be ment a bálna lesim Math. 8.

2 e 4 Gyertya szon.	bidég
3 f Balas Pif.	bidég fél
4 g Veronica	bot és bidég fél
5 a Agota	na gyder
6 b Doroc. szüz	bidég fél
7 c Richardus	bidég
8 d Salamon	álhatatlan

Hafomlatos az mennyek. or. Math 13.

9 e 7 Apollonia	9. 40. m. d. el.
10 f Scholastica	fél és b
11 g Euphrosina	deres idő
12 a Eu alia	feles kő
13 b Castor Papa	bidég

1630. évi. Hónapok XX. Phil. na. v. a. g.

APRILIS

Nap támad 3. órán, enyészic 7. órában

SOKADALMOC.

Dominica ~~az~~ *afimodo* Thot Vjhelte, *Br*
menden, Vepen, Lóvón.

Dominica Misericordia Sellyén, Verebék.
Sz. György napján Győrán, Nagybombabán,
Seilót, Nagy Bólsóba, Tybanyba, Szombathelyen,
Surányba Marosban, Szécsenbe.

1. ábra

Ugyanaz az aratás-kép tehát márciusnál és augusztusnál is előfordul, a disznóölés-jelenet pedig április és december havát illusztrálja. Hasonló módon nem követi a hónapok hagyományos illusztrálását Farkas Imre 1630. évi kalendáriuma sem, amelyben januártól decemberig a következő haviképek láthatók: birkanyírás, tilolás, szántás, birkanyírás, csónakázás, aratás (1), aratás (2), disznóölés, szántás, birkanyírás, terített asztal és melegedő figura,¹⁴ tilolás. Farkas Imre 1630. évi kalendáriumából is hiányzik tehát a hagyományos februári és márciusi metszet, a többi havikép közül pedig a birkanyírás háromszor (januárnál, áprilisé és októbernél), a tilolás kétszer (februárnál és decembere), a szántás ugyancsak kétszer (márciusnál és szeptembere) szerepel.

A most előkerült töredékek hónapábrázolásai a Farkas-nyomda haviképeinek már meglehetősen kopott dúcairól készültek, s ugyanazokat a hónapokat illusztrálják, mint az 1630. évi csepregi kalendáriumban. Azonosak a két nyomtatványban használt betűtípusok, valamint a keretdíszként alkalmazott körzetek is.

A két töredék tehát egy csepregi kalendárium A² és A⁷, valamint A⁴ és A⁵ levelét őrizte meg. Az A² rektón a „Förögdgyél gyakran” kezdetű januári, az A⁴ rektón a „Káposztát, vad húst” kezdetű februári hónapvers olvasható. Az A⁵ levél rektóján a márciusi „Sokadalmoc”, vagyis vásárok felsorolása, az A⁷ levél rektóján pedig az áprilisi vásárok jegyzéke van. Az A⁷ levél verzőjén a vörössel nyomott húsvét nap (vasárnap) április 20-nál

¹⁴ Országos Széchényi Könyvtár, RMK I. 589.

szerepel. Ennek alapján a töredékek a 30. naptártípushoz tartoznak s Farkas Imre működési idejét figyelembe véve egy 1617., 1631. vagy 1642. évi kalendáriumból származhatnak. Az 1617. és az 1642. évi naptár egyértelműen kizárható, mert azok eltérő tipográfiával készültek.¹⁵ Az 1631. évi bártfai, kassai és kolozsvári naptárak alapján viszont megállapítható, hogy a töredékek az 1631. évi csepregi naptárból valók, amelynek megjelenését eddig csak feltételezte a szakirodalom.¹⁶

Az Árgirus széphistória töredékei

Fenti kalendárium-töredékekkel együtt került elő a *História egy Árgirus nevű királyról és egy tündér szűzeleányról* című széphistória hat levélnyi töredéke. A sokat méltatott mű a 16. század végén, az 1570—1580-as években keletkezhetett. Szerzője a régebbi szakirodalomban Gyergyai névalakban említett — egyébként ismeretlen — Gersei Albert, aki állítása szerint olasz nyelvű műből fordította magyarra régi irodalmunk e kivételes szépségű verses szerelmi históriáját.¹⁷

Hogy az Árgirus-história gyorsan és széles körben elterjedt Magyarországon, azt korábban csak a mű 17. századi kéziratos másolatai és Tótfalusi Kis Miklós Mentségének egy utalása bizonyította.¹⁸ A kiváló kolozsvári nyomdásznak ugyanis szemére vetették, hogy jó könyvek helyett ő is csak olyan haszontalan dolgokat nyomtat, mint az Árgirus. Tótfalusinak ez a kiadványa nem maradt fenn; ugyanúgy „szétolvasták”, mint a többi 17. századi nyomtatott, magyar Árgirus-kiadást.

A most előkerült töredékek azért is jelentősek, mert hosszabb összefüggő szövegrészeket tartalmaznak, mint az eddig ismert három 17. századi lőcsei töredék csonka levelei.¹⁹ A lőcsei kiadásoktól e töredékek mind ortográfiában, mind tipográfiai kiállításban eltérnek. Egyik jellegzetességük, hogy a szóvégi k betűk helyén következetesen c áll, mint általában a Farkas-kiadványokban. A töredékeken fennmaradt szövegrészeket egyetlen betűtípussal készültek. Ugyanezeket a betűket használta a csepregi nyomda az 1630. évi kalendárium naptárában, a kisebb antikva típussal szedett szövegekben. A típusmeg egyezés alapján tehát megállapítható, hogy az eddig ismeretlen Árgirus-kiadást Farkas Imre adta közre. Zsigmondy Árpádné szerint 1533 előtt, 1531/1532 táján készülhetett a nyomtatvány.²⁰

A töredékeken egy nyolcadrétű kiadás B ívének hat levele maradt fenn az alábbi példányszámban:

- a B¹ ívjelű és a B⁸ levélpárból 1 példány került elő;
- a B² ívjelű és a B⁷ levélpárból 4 példány került elő;
- a B⁴ ívjelű és a B⁵ levélpárból 3 példány került elő.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár, RMK I. 474a és RMK I. 725a.

¹⁶ A három naptár jelzete az Országos Széchényi Könyvtárban: RMK I. 596a, RMK I. 599b és RMK I. 600a. — L. még: RMNy 1458.

¹⁷ *A magyar irodalom története. I. Szerk.: KLANICZAY Tibor.* Bp. 1964. 530. (Stoll Béla) — KARDOS Tibor: *Az Árgirus-széphistória.* Bp. 1967. 11.

¹⁸ Az 1698-ban Kolozsvárott megjelent *Mentség* C 7v levelén. Országos Széchényi Könyvtár, RMK I. 1528.

¹⁹ Jelzetük az Országos Széchényi Könyvtárban: RMK I. 570a, RMK I. 1591a és RMK I. 1591b.

²⁰ Zsigmondy Árpádné — a Manlius- és a Farkas-nyomda publikálás előtt álló típus-repertóriumának összeállítója — a csepregi sajtó betűanyagának kiváló ismerője. Az Árgirus-kiadás datálására vonatkozó megállapításáért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

Soc síralmas szokát fűle-felett szola, Késerves jay szóval ő tölle el vala, Az ő I-náfnac vegre ilyen szola.

Szerelmes Rósfáknac ifju Argirusnac, Mond meg ezen szóval az en viragomnac, Holtig erre adom magam nagy bannac, Imladd fia' vagyoc immar az halalnac.

Nem jöhetoc immar többbe ő hozzaia, legyen mar ezendelen töllem az ő tagia, Kit ő neki hozza telhetetlen alma, Kie mostan restelle erettem hadnia.

Nem tühete meg is de vízfzfa fordula, Testet apólgattya es cökollya vala, Melly nehezen lelec az testet el hadgya, Igy szűve szakadva tölle nem valhatna.

Bizonnyal jól tudom, en edes szerelmem, Nekéd is ez nehez hogy nem laharz engem, Mind hcaba annyifaradogod lefzén, Tölcs azon ki bősztud, ki arulod lefzén.

Az Inaf is immar ugyan fránya vala, Költeni nem meri, mert igen fél vala, Az szép leany vízfzont Inafnac gy szola, Beszélid meg Uradnac tölle el hal szokat.

nem engedne annac, Hogy lakoi le necc atyad Udvaranac.

Sirással Argirus Leant kerdi vala, En edes lelke necc kegyes' vidamsága, En nec az esernec en yagoke oka? Hogy engemet el hadz késerves halálra.

Avagy czac azt mond meg hol lefz maradaod, Vagy mely-fele vagyon te lako varosod, Meg kereslec teged bizonnyal meg latod, Avagy meg talallas vagy erred meg halbe.

Az késerves Leany vízfzha tekint vala, Ortzaian könyvei fe görög nec vala, Mi haszna szetelmem, Argirusnac monda, Ez orszagi ember ha nem jöhet oda.

Az Fekete-varost tudakozd Északra, Az val az helyet ott meg talalz monda, De tudom bizonnyal hogy nem jöhet od, Leany azonközben aito nyi last halla.

Többet ott egy-massa nem beszelhe recc, Késérő sirással az Leany el tölne, Az a halala, az folyare le cec, Az Kiraly be menne, kertben meg allapoc.

Az Leant a Kiraly sohul nem latha.

2. ábra

A nyolc levelet tartalmazó B ívből tehát csak a B³ és B⁶ levél (egyetlen összefüggő levélpár) hiányzik.

Hogy a széphistóriának mely verssorai maradtak fenn a töredékeken, arról az Árgirus-história kritikai kiadásával²¹ való összevetés alapján az alábbi táblázat ad áttekintést:

B ¹ rektó levélen az I. rész 76. vers 3. sorától a 82. vers 1 sor;	
B ¹ verző levélen az I. rész 82/2. sorától a 87/4. sor	
B ² rektó levélen az I. rész 88/1. sorától a 93/2. sor	
B ² verző levélen az I. rész 93/2. sorától a 99/2. sor	
B ³ levél hiányzik.	
B ⁴ rektó levélen az I. rész 110/1. sorától a 115/1. sor	
B ⁴ verző levélen az I. rész 115/1. sorától a 120/4. sor	
B ⁵ rektó levélen az I. rész 121/1. sorától a 126/3. sor	
B ⁵ verző levélen az I. rész 126/3. sorától a 132/3. sor	
B ⁶ levél hiányzik.	

²¹ Magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. rész. Szerk.: BARTA János és KLANICZAY Tibor. Bp. 1951. 422—441. (STOLL Béla szövegkiadása.) — Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. Középkor és reneszánsz. Második jav. és átdolg. kiad. Szerk.: BARTA János és KLANICZAY Tibor. Átdolgozta KLANICZAY Tibor. Bp. 1963. 568—589.

ta. Az fia hogy el holt az földön meg lá-
ta: Könyve le csordula, fiat fel ragada;
Medana aszfzony-is el fokada firve.

Az keferves Kiraly illyen szokat szo-
la, Im maid holt tejjic be Philareus szo-
va, Igaz leszen tudom jövendő monda-
sa: Az alma meg eres fordul banatomra.

Az atya es anyja fiat vigasztala, En
edes szüvemnee szerelmes istapia; Ne
hadd magad, kelly fel, ne hadgy engem
bura, Hadd ertsem meg toled mi nya-
valyad volna.

Kiraly-fi sokara ezete jött vala, Ne
vigasztally engem kefervesen fira, Oka
te vagy ennec, atyanac ezt monda, Te
miattad megyc maid szörnyű halála.

Tolyait küldöttel volt hozfizam kö-
volegül, Engemet meg foiztal za en
szeretömtdl; Bucsur veszéc maidan az
Napnac fenyedöl, Nem akáro: többbe
fel kelni ez helyből.

Nagy soc vigasztalást atya ra tamasztá
Nem en vagyoc oka io fiam ezt mond-
gya, Nem tudtam magzatom, de nem kül-
rem volna, Soc sze utan lassu labara fel
állá.

Atya

En edes szerelme: Atyadac Anyadac.
Eröttem el hadrad gazdag orszagodat,
Melly heaba töttel ennyi faradlagot
Czac egyser hallanad en keferves szo-
mat.

Iay mely szomorúság szálla én szüvem
ben, Hogy nem beszélhetec veled kefer-
vemben, Nem lathatlae immar többbe
en elcemben, Ha most nem lehetec szü-
vem veled szemben.

Mert soha nem mehét ember inret
oda, Az madar sem jöhet ez orszagbol
oda, En-is nagy munkaval jöttem ide
monda, Többbe idejődnöm már nem szá-
bad volna.

Bar czaeg egyser latnam szüvem vighu
kedvedet, Hallanad füleddel az en be-
szedimet, Fülém-is hallana az te besze-
didet, Nem szánnam lé tenni erted ele-
tém.

Ez szoc utan földről leany fel emele,
Nyoszólyara ülven, az öleben vöve, Sü-
rő könyveivel sokka ferkegette, Orzáia
egeszlen vele ned veszte.

Minde egész estvelig seie-selett fir

3. ábra

B⁷ rektó levélen az I. rész 144/2. sorától a 149/4. sor

B⁷ verző levélen az I. rész 150/1. sorától a 155/4. sor

B⁸ rektó levélen az I. rész 156/1. sorától a 161/1. sor

B⁸ verző levélen az I. rész 161/2. sorától a 166/4. sor

A három összefüggő levélpár tehát az Árgirus-história első részének a 76. vers 3. sorá-
tól a 99. vers 2. soráig, a 110. vers 1. sorától a 132. vers 3. soráig, valamint a 144. vers 2.
sorától a 166. vers 4. soráig terjedő három részletét tartalmazza: a 243 versből álló szép-
históriának mintegy 67 versét őrizte meg. Minthogy e töredékeken a széphistóriának
több, mint egynegyede maradt fenn, nem érdektelen ennek a 17. századi nyomtatott szö-
vegrészletnek az Árgirus-história kritikai kiadásával való összehasonlítása. A szövegössze-
vetésünk eredményei a következőkben sommázhatók:

a) A Farkas-féle kiadás töredékének 67 verse több esetben eltér az említett kritikai
kiadás szövegétől. Érthetően, hiszen ez utóbbi — a szerkesztői megjegyzés szerint —
több korai szövegforrás (a Sárospataki töredék [1600 körül], a Tatrosy-kézirat [1618],
a Csoma-kódex [1638] Jankovich-féle másolata és egy 17. századi nyomtatvány-töredék)
egybevetése alapján készült, illetve a többi részekben az 1749. évi budai kiadás szövegét
közli, helyenkint az 1763-as kiadás szerint javítva.

b) A Farkas-féle kiadásban akadnak nyilvánvaló sajtóhibák, mint amilyen az „erde-
nec” eredének helyett (114/3. sor); a „Mem” Nem helyett (115/4. sor); vagy „Az szép te
szeretőd” A te szép szeretőd helyett (146/1. sor). Feltehetően e sajtóhibák miatt nem hasz-
náta fel a nyomda ezeket az olykor több példányban előkerült íveket.

Mafod nap is delkor az kertben jura-
pat. hazfölatoskeppé akkor is jaranac Az
fzallafra men ven afzshoy az Inasnac, A
iandekotada, hogy enged szoyanac.

Harmadszor Argiris az kertben be me-
ne. Könyve le görögven fel tekintet
Menybe nagy fohazkodással Istenhöz
könyörgt. Hálás meg engemet, krla-
kozol Menyben.

Ennyi faradtságom ne legyen heabe
Atyamat Anyamat az en országomban
Erőtre el hadtam jödt. országban
Ha meg nem lathatom, esem rút halaltá.

Az szép vetet egyra nem akar fekün-
ni; Anyekos-fa alatt akar ézác feralnia.
Az alomnac magat nem akara hadni, Az
Inas budófic mert nem tud mit tenni.

Nagy foc üdeiglen széllel feralt vala.
Az Inas mellicie vegre állott vala, Az ay-
tot is immar meg nyitottac vala, Allom-
hozó szellőt hogy reja bostáca.

Király-fi az agyra nem mehetett vala,
Az szép zöld pasúra fa alatt dőlt vala.
Mellyet az szép leány eszében vőtt vala.
Az ves jay szoval megycn ő hozzáta

Ja

Attyával Annnyával hazban be ment
vala, Léannac szépségét ő beszelli vala,
Sem enni sem innya ő nem akar vala,
Mig az von kofanaé hafalat nem lathatna.

Király meg engede kezében bocfata,
Hohert az keserves fiu hozattata, Lő-
farkon az kofat hamar hordoztata, Az
utan negy reszre testet vagattata.

Attyára az Iffiu vifzont kialt vala,
Minden jofzagabol reszet hogy ki adna
Mert, lakni hazánál többbe nem akarna,
Semmi nyugodalma mert neki nem vol-
na.

Az attya es annya ezen csudalkoz-
nac, Mind az kertén sirnac, attya igen
szola: Ne hadgy edes fiam minket illy
nagy bura, Ne adgyuc magunkat erced
rút halaltá.

Soc siraft zokogast környülette tö-
nec, De semmit belöle ki nem vehete-
nec, Mintégý dühött ember kialt min-
deneknec, Nem leszen lakota többbe ő
földenc.

Szöla ismet annya, en úgy tartotta-
lac, Hogy suvo szektől is meg ottalmaz-
talac?

B a

talac?

4. ábra

c) A Farkas-féle kiadás eltérő szövegrészelei közül jónéhány azonos formában olvas-
ható a ma ismert 17. századi lőcsei kiadások töredékein. Közülük itt csak néhány példát
sorolunk fel, utalva arra is, hogy melyik 17. századi kiadásban szerepel ugyanez a szöveg-
változat:

Az 1951., illetve 1963. évi kritikai kiadás
szövege:

E városon tul az nem messze volna (120.
vers 2. sor).

Mikoron bementek uraddal a kertben
(127. vers 1. sor).

Nehéz álom ottan szemeire terjed (127.
vers 4. sor).

E kicsiny kenettel ő szemeit megkend (128.
vers 2. sor).

De többször el nem jő, ezt bizonynyal tud-
jad (146. vers 4. sor).

A Farkas-féle kiadás szövege:

E városon csak tul...

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban,
RMK I. 1951a-ban.

Mikor el be mentec...

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban,
RMK I. 1591a és 1591b-ben.

Nehez álom miatt ottan elnyomatac

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban,
RMK I. 1591a-ban és 1591b-ben.

Ez kitsin kenettel kend meg ő szemeit.

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban,
RMK I. 1591a-ban.

De többször el nem jő, azt bizonynyal hid-
gyed.

valac, Az en kebelenben hidgyed tar-
tottalac, Ne menny el előllem, latod
mint ohajlác.

Hogy lata az atya szova nem hasz-
nalna, Anyat nagy bőven ő neki ada-
ta, Atya anyja hasban jaygatya sirattyá
De ezac még sem halla az unac indula.

Az alma-fac mindgyart többől ki afa-
ta, Mint egy aldotat az tűre hanyata;
Világianal fiat keserven sirata; Lővendő
mondonac jut eszebe szova.

Lambor Philatenus igazat szolt vala;
Ok nélkül halakra en vitéstem vala; Az
en boszruslagom lasd nekem mit hoza;
Holtig siralomra az en feiem jura.

Hasonlatos-képpen az anyja sirata;
Szogalo seanyi az egész Udvara, Mint
ha halva volna ugy keserghic vala, Nem
külömben mintha el temetec volna.

Udvara ő vele beszűzeg ekes vala,
Mert őt ceterkinretlen senki nem tűrhete-
te Ekes abra/attyat soc nem feleltheti, E-
jel nappal soc szűz az lffiat keserghi.

Az izegeny Argirus hegyeken völ-
gyeken, Mind egyet mind nappal Eszac
felé

Iam nem resteltetted soc fáradságodat
Fel vör el erettem szűvem soc monka-
kat, kelly fely edes lelken badd halltam
meg szedat.

Az ő fete földött tön soc girafokat, Veg-
te lhaflancé szolla ilyen szokot, Im la-
tem Utadnac veszedelmes almat, Ha fel
serken mond meg töllem hallót f.

Az szep te szeteröd itt vala azac mond-
gyad, De te el nem hadrad erődre almo-
dat, Meg ezac keszter el jó larnia te hoz-
zad, De többször el nem jó azt bizonyyal
hidgyed.

Ez beszedeć uran burgo ohajlással, Az
leany el mene keserves sirással, Argirus-
nac izemet szokot orvoslással, Az inas
meg kene, s fel kelle azóitúl.

Kerde itt valac az en vig szerelmem,
Monda hogy itt vala sirata keserven, De
kogy fel nem kelek, el mene te tölled, il-
lyen szokot hagyta mondanom te neked.

Keszter még el jövec szeretöm latnia,
De az mi törvényűnc, többször nem mo-
tattyá, Ha ackor fel nem kel szömelym
latnya, Nem jöhetec többé en őt ceter
latod

5. ábra

Kérdé: itt vala-e az én szerelmesem?
(148. vers 1. sor).

Mondá, hogy itt vala, sira keservesen
(148. vers 2. sor).

Az inas buskodik, nem tud mit mivelni
(153. vers 4. sor).

Mely hiába tetted sok fáradságodat (156.
vers 3. sor).

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban.

Kerde itt valae az en vig szerelmem.

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban,

RMK. I. 1591b-ben.

Monda hogy itt vala sirata keserven

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban,

RMK I. 1591b-ben.

Az inas budosic mert nem tud mit tenni.

RMK I. 570a-ban:

Az inas budosic nem tud mit mivelni.

Mely heaba töttél ennyi fáradsagot.

Ugyanígy: RMK I. 570a-ban.

Mivel a lőcsei 17. századi töredékeken a Farkas-féle kiadásával azonos szövegrészlet igen kis mértékben maradt fenn, a 17. századi nyomtatott kiadások szövegösszevetése olykor csak néhány versre korlátozódhatott. Feltételezhető tehát, hogy az egykori teljes kiadásokban lényegesen több megegyező szövegváltozat volt. Pedig a Farkas-féle Árgirus-nyomtatvány nem az 1628—1632 közötti évekre datált, ma ismert legkorábbi lőcsei kiadás utánnymata;²² több esetben ugyanis ez utóbbinak a szövegétől is eltér.

²² RMNy 1480.

A kereset be tellyesítene, Beszedet az
afszony ilyenkeppen kezdé.

Mikor el be mentec Uraddal az kert-
ben, Ez az kis tömlőské legyen te ke-
zedbe, Mihelyt annac szelet Uradra erez-
red Nehez alom miatt ottá el nyomatic.

Az szép leány onat mikor el ki megyen
Ez kistűn kenettel kend meg ő szemeit,
Az nehez alomból ötet fel térkenesed.
Ha Urakerz lenni nam azt művelled.

Maga az afszonac mas szandek va-
la, Mert edes leányt Argirusnac szanta,
De az bolond inast im mint el altara
afszonac engede Urat el arula.

Reggelt alig varia Argirus fel kele; Az
meg mondot helyre Inassával mene, Az
szép drága kertet mikoron el ert, Laf-
san az aytalan az kertec be mené.

Csoda ekefféget az kertec csudallja,
Szép folyó forrasza az keriben talala,
mint egy olvaszott rez olyan színű va-
la, Az helynek is helyet aratniac vala.

Zöldellő Borostyan kertet környül
fogta; Cyprus es Puspágal az kert töltés
szala, Piros Narancs fa az keriben pho-
taltá.

Egyik is közzölőc azt meg néma
mondhata, Mindénic azt mondgya: az
yarcst nem tudgya, Sőt meg csak hírrel
is soka nem hallotta, Az szorá egy fanta
ember oda jura.

Hogy az szonac okat meg ertette vol-
na, Ottan fen kiarta hogy ő azt jól tud-
na, Az ő fel labat is ott szegtec meg-
monda, De felette mesélte az az varos
volna.

Az nagy ember hiva neki parancsola
Magat Iffiu mellé uti tarful adna, Oda
nem mer menni, fanta ember monda,
Mert ő onnat soka nem jöhatne vízfűza.

En ott az varosban sok károkat töt-
tem, Mert farkas kepeben foc barmö-
kat öttem, Mihelyt meg tudgya hogy
en oda jöttem, Halalom en nekem ő
közötlőc lefzen.

Az nagy ember monda: hallod mic
beszellec, Meaten meny ne variad töb-
be hogy küldgyelec, Akarattya ellen ut-
ra erdene, Nagy cös utakon egyel nap-
menne.

Mencsben, foc idő immar hogy tölt-
B 4 volna.

6. ábra

A két ismertetett nyomtatvány kiegészíti és új szemponttal gazdagítja a sokáig nem sok figyelemre méltatott Farkas Imre könyvkiadói tevékenységére vonatkozó nézeteket. Egyrészt megerősíti azt a feltevést, hogy Farkas Imre folyamatos működése idejében évenként, tehát rendszeresen adhatott ki magyar naptárt, másrészt az Árgirus história olyan kiadványtípus, amely meglehetősen ritka a Farkas-nyomtatványok sorában. Munkásságának ismertetése során így eddig főleg a dunántúli evangélikus egyház céljait szolgáló műveket, a tudományos értékű Lackner-kiadványokat s a horvát énekeskönyveket méltatta a szakirodalom. Gyakran utaltak arra is, milyen kedvezően befolyásolta nyomdája működését a keresztúri, majd a csepregi írói kör. Ebben az élénk szellemi környezetben tudatosodhatott a szerény felszerelésű nyomda tulajdonosában oly mértékben a könyvkiadói tevékenység jelentősége, hogy dedikálva küldte meg kiadványait pártfogói-
nak.²³

Ma mindehhez azt is hozzáfűzhetjük, hogy Farkas Imre valóban korszerű kiadói program megvalósítására törekedett. Nemcsak a dunántúli evangélikus egyház igényeit és a reformáció művelődéspolitikai célkitűzéseit tartotta szem előtt, hanem a dunántúli magyar lakosság művelődését és szórakozását szolgáló, népszerű műveket is közreadott. Kalendáriumokkal bizonyára rendszeresen ellátta olvasóközönségét, s olyan gyönyörköd-

²³ Kovács i. m. 362.

volna, Egy nagy magas hegyre fel men-
tenec vala, Egy nagy széles merzón varóit
meg mutata, Mem megyec mar tovább,
az ifiúnac monda.

" Mert ha az határba imar en be megyec
Mihelt ő neki ec abban lefzen hírec, Tu-
dómen bizonynal engemet meg ölőpc,
mony eljuty bekevel en-is vízfőre terec.

Árgirus kőszőnc, nagy hamar indula,
Fekete városban hogy immar eljuta, Egy
őzvegy aszfzönyhöz palála szállastra, Ki-
nec gazdaglaga, kő-ára nagy vala.

Io kedvel az aszfzöny ifiár be fogada,
Kerde hopnat jőne a-mi standekban vol-
na, Nemzetit s-országat aszfzonnac meg
monda, Honnat jő s-mit keres ő azt-is
meg monda.

Az aszfzönt vegreze ifiú kerdi vala, Az
változó helyec hatudna hol volna, Merc
ő neki oda meg nagy gon gya volna,
Neki meg mondana azon kerü vala.

Az aszfzöny feléle, Ifiúnac ezt monda
Ez varoson czactul, az nem melzse vol-
na egy nagy szép ekcs kerü czac melzse
volna, Kiben egy szép leány mindap-
mulaga. Czac

Czac egyfőre naplaban á leány be men-
ne, Har szép szolgaleány megyen be,
ő velle, Monda hogy az volna Tünderec
Királyja, Ifiú hogy azt halla ugyan meg
vidula.

Szőmet el nem veszi az aszfzöny ő ró-
la, ő soc budosafár erőfően csudallja, la-
raffal hogy győzte, almelkodvá mondvá
A ő szép-szemelyet nezni el nem unya.

Királyfi ő neki azt-is meg beszelle,
hogy ő az leányert jőre volna ily mészse
Mert lőre volna dolga azt-is meg beszél-
le, Kiről im az aszfzöny gondolkodni
kezde,

Hatadon leánya aszfzonnac szép vala
Ez gazdag Király fi magaban gondola,
Im mely szép cennetű, magaban azt
mondgya, Leányomat neki adom hazaf-
ságra.

Alnokfagot aszfzöny azontul gondo-
la, Miteppen leányat ő neki adhatta,
Nyugodalmá oda neki csekara, Inat-
sar ki hiva az hazból titokra.

Nagy soc hazugfaggal őtet el hitete,
Hatadon leányat ő neki igire, Hogy ha
B s ő ko-

7. ábra

tető műveket is sokak számára hozzáférhetővé tett, mint az Árgirus história.²⁴ Az 1630-as évek elején megjelentetett csepregi kiadással Farkas Imre is hozzájárult ahhoz, hogy a legszebb magyar verses szerelmi história széles körben elterjedt a 17. század első felében.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Egy ismeretlen iskoladráma-programgyűjtemény a XVIII. századból. Az iskoladráma, a színjátszásnak és a színműirodalomnak ez a sajátos terméke s ága, a reneszánsz korá-
nak szellemi terméke. Valamennyi művet meghatározott céllal készítette el alkotója és
ennek megfelelően, keletkezésüknek s alkalmazásuknak első időszakában, az iskola fel-
sőbb osztályos tanulói, sátoros ünnepek alkalmával adták elő. Az iskoladráma kezdeti
időszakának mondanivalója és tartalma, anyagának forrása a teljes Biblia: az Ó- és
Újtestamentum s a bennük olvasható események. A későbbi időszakban már változott
a témakör, és a mondanivaló is világias színezetet, tartalmat kapott. Így egy-egy szín-
darab megírására és előadására megfelelő indokul szolgálhatott az iskola patrónusának
köszöntése, híres vendégek fogadásakor ezeknek üdvözlése, az iskola megbecsült tanárai-

²⁴ Az 1631. évi csepregi kalendárium és a Farkas-nyomda Árgirus-kiadásának jelzete: Országos Széchényi Könyvtár, RMK I. 597a és RMK I. 599c.

nak jubileumi ünneplése, — de kiválthatta egy névnapi, esetleg lakodalmi tiszteletadás szándéka is. A szerzők rendszerint a rendező iskola tanári karából kerültek ki, akik egyben az általuk szerzett darabnak a színpadra állítói is voltak. Megtörtént azonban az is, hogy az iskola egy-egy tehetségesebb tanulójának darabját játszották el, nem csupán az iskolaév végén, a vizsgák alkalmával, hanem évközi, más ünnepélyes alkalmakkor is.

A latin iskolákban, már a XV. századtól kezdve, egészen általánossá váltak a színi-előadások. Az iskoladráma és az iskolai színjátszás tulajdonképpeni virágzási korszakát Németországban élte. Különösen izgalmassá és érdekfeszítővé akkor vált, amikor a lutheri reformáció, a maga igazságainak terjesztésére is kezdi felhasználni ezt a népszerű drámai formát. Természetes következménye lett ennek az, hogy a szerzetesi iskolákban is új tápot kapott ez a forma. Így és ekkor jutott bele az iskoladráma az élet sűrűjébe, amikor a korszak vallási küzdelmeiben is hathatós eszközzé vált.

Hazánkba a nyugati főiskolákon tanuló ifjúság révén jutott el az iskoladrámáknak ott gyakorolt, különböző változata. Nálunk a reformáció és ellenreformáció küzdőterén az iskoladráma is népszerű harci fegyver szellemi téren a szembenálló felek számára. Amikor azután a reformáció és ellenreformáció harcainak heve lelohadt, és a hitvitázó korszak elmúlt, s hatni kezdett a felvilágosodás szellemi irányzata, akkor váltott át az iskoladráma hazánkban tulajdonképpeni rendeltetésének útjára. Arra, hogy szórakoztatva etikai nevelőeszköz legyen, sőt a pálosoknál és a piaristáknál nemzeti önértetre, hazafiságra buzdító módszer is. A jezsuita kozmopolitizmussal szemben — amiről a XVIII. században már ők is átváltottak hazánkban a nemzeti irányzatra — ezek a szerzetesrendek a szülőföld, a haza szeretetére nevelnek, társadalmi jogegyenlőséget hirdetnek és ugyanakkor a maradiság kigúnyolásával és egy jellegzetes osztályfigura bemutatásával, valamely szenvedély pellengérré állításával, szatirikus bemutatásával, a haladás iránymutatóivá lesznek.

Azok az iskoladráma-programok, melyeket az alábbiakban bemutatni kívánunk, mind a XVIII. században kerültek előadásra, a különböző városok iskoláiban. Valamennyinek a témája és mondanivalója köréből hiányzik a kimondottan hangsúlyos ellenreformációs célzat. A egyes magyar és latin nyelven olvasható címek, argumentumok és a felvonások, jelenetek tartalmi kivonata bibliai, mitológiai, ókortörténeti hősök, európai és ázsiai történeti események, a magyar világi és egyházi történet alakjai, előkelő személyek családtörténeti erkölcsi célzatú igazságait feltáró szándékot árulnak el, mellyel a hallgatókat hasonló etikai magatartásra kívánták buzdítani, a diákságot pedig nevelni.

Anyagunkat nem áll módunkban teljes részletességgel bemutatni az olvasóknak. Mértékelt kell tehát tartanunk. Az iskoladráma programokról el kell mondanunk azt, hogy azok nem adják a színdarab teljes szövegét, hanem csupán tartalmát közlik. Egyúttal közlik a mű címét, az előadás idejét és helyét, a szerzetesi iskola megnevezését, az előadó tanulók neveit, a szereposztást és argumentumot, azaz rövid összefoglalást, néha utalást a dráma forrására. A legtöbb esetben, mivel a drámai szövegek nem maradtak ránk minden előadott darabról, csupán ezekből a programokból értesülünk arról, hogy az egyes iskolák mikor és mit játszottak. Ezért külön öröm mindenkor egy-egy nyomtatott program előkerülése a kutatások során. Még inkább, ha egész gyűjtemény kerül a kutató elé, mint a jelen esetben is, melyek között az irodalomtörténetben eddig ismeretlen iskoladrámákról és azok előadásáról is hírt kapunk. Mi a most következőkben 35 jezsuita, 2 minorita és 1 pálos iskoladramaprogramot mutatunk be, úgy, hogy a helységek betű szerinti sorrendjében, s ezen belül időrendi sorrendet követve soroljuk fel őket.

A jezsuita iskoladrámákat igen sokszínű téma jellemzi. Előadásait a korhoz mérten meglepően magasszintű technikai berendezés és látványos, színes díszletezés és a darab jellegének megfelelő jelmeztár, a hallgatóságot ámulatra készítő ötletgazdagság jellemzi. Valahány városban felépítették az iskoláikat, ott mindenütt természetes tartozékként

felépült a színelőadások tartására alkalmas színpad is. A XVIII. században több iskolában saját zenekar kíséretével, közreműködésével adtak elő iskoladramákat. — A gyűjtemény ismertetését a jezsuita programokkal kezdjük:

1. JOANNES APPONYI Acta ab infima grammatices classe BUDAE in archi-episcopali Societatis Jesu Academia Mense Junio Anno MDCCLXVII. — Négy számozatlan lap, három felvonásban és 22 jelenetben, 11 férfi szereplő jeleníti meg a cselekményt. Apponyi János remete életéről szóló darab. „His accedunt Musici, Saltatores et Serue”, azaz a prózai szereplők mellett muzsikuskok és táncosok is vannak.
2. BOLDISÁR KIRÁLY — jeles játék, melyet a Jézus Társaságának E G R I iskolájában tanuló nagyságos, nemes, és tisztos iffjúság MDCCLXI kegyelmes hertzegeknek BARKÓCZI FERENTZ urnak szentséges romai birodalom fejedelmének, esztergami érseknek Magyar Ország fő-papjának etc. etc. alázatos tiszteletére folytatott. — „A játéknak állapattya: Boldisár Káldeusok királya éjjel a vendégségnek közepette a pártosoktól mind életétől, mind birodalmától megfosztatott. — Dan. 5. — Ezen valóságos történethez a versszerző tudomány némellyeket adogatott.” Négy számozatlan oldal, 7 férfi szereplő, három végezés (felvonás) és 33 kimenetel (jelenet).
3. BALAEUS — Acta A G R I A E a media grammatices classe Anno MDCCLXIV Mense Majo Die ... Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonás és 19 jelenet, 7 férfi szereplő. Ezek mellett muzsikuskok, katonák és táncosok az előadás szereplői. — Takács könyvében nem szerepel.
4. VALERIUS ET OCTAVIUS — Acta A G R I A E ab elementari classe Anno MDCCLXIV Mense Junio Die ... Négy számozatlan levél, Argumentum (a forrást így jelöli: Ita Theat. Exemplorum), 3 felvonás, 18 jelenet, 11 férfi szereplő. A darab a római Fórumon játszódik.
5. THEMISTOCLES — Acta ludis autumnalibus ab suprema grammatices classe A G R I A E. MDCCLXIV Mense Septembri Négy számozatlan oldal, Argumentum, 5 felvonás, 26 jelenet, 8 férfi szereplő s rajtuk kívül katonák, muzsikuskok és táncosok; a színhely Artaxerxes udvara.
6. CALLICLES — Acta A G R I A E ab infima grammatices classe in gymnasio Societatis Jesu Anno MDCCLXVIII Mense Majo Die 15. Négy számozatlan oldal, 3 felvonás, 20 jelenet, 8 férfi szereplő, akik mellett muzsikuskok és táncosok, s mások szerepelnek. — Takács könyve nem említi.
7. FALCO — Acta AGRIAE ab elementari classe in gymnasio Societatis Jesu Anno MDCCLXVIII. Mense Junio Die 5. Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonás, 22 jelenet, 15 férfi szereplő, mellettük muzsikuskok és táncosok.

Az előttünk levő hat egri színjáték közül négy zenés és táncos, csupán kettő prózai darab. Az öt latin nyelvű mellett csupán egyetlen magyar nyelvű darab. Ez az arány a XVIII. század közepén túl, még mindig jellemző az egri iskolára.

8. PALILIA SACRA — Ab infima grammatices et elementari classe ludo celebrata scenico in Archi-Episcopali Societatis Jesu Gymnasio STRIGONII Mense Julio Anni MDCCLXV. A pásztorjáték latin nyelvű, négy oldalas nyomtatvány, három felvonás, 18 jelenet, 12 férfi szereplő s velük együtt muzsikuskok, táncosok és mások.
9. ATTILIUS REGULUS — jeles játék, melyet GYÖNGYÖSI Jézus Társaságbéli Oskoláknak Nagyságos, Tekéntetes, Nemes, Tisztos Ifjúsága játéku ki-mutatott Szent Mihály Havának ... Napján 1754-dikben. — „Sommája a játéknak. Roma jeles férfiai között, kiknek hadi-vitézsége, erköltse, álhatatossága világnak jobb részét fel-dulta, leg-nevezetesebb volt Attilius Regulus: mert nem csak nyughatatlan fáradozásait, vére hullását védelmére fel-szentelte: hanem egyszersmind éktelen kinokra, s kegyetlen gyötrelmekre és hallatlan halálra, Roma dicsőségéért s maga szép híréért adta, szánta magát.” Négy számozatlan levéloldal, 14 férfi szereplő és egy nő szereplő (Attilia a község bírájának Liciniusnak jegyese, Regulus leánya), a női szerepet a kor szokásának megfelelően természetesen férfi játszotta (a program szerint: Franciscus Kessler Rhetor), valamint katonák. A színhelyről ez áll a programban: „A levél szín Roma

vidékiben, az Hadak Isten-Aszszonya Bellóna Templomának szomszédságában elméltetik.”

10. PHILOCTETES — Acta JAURINI ab ingenua mediae grammatices classis juventute. Anno MDCCLXI. Mense Majo, Die ...
Négy számozatlan oldal, 3 felvonás, 26 jelenet, 9 férfi szereplő és katonák, s mások. A darab főhőse, a trójai háborúban részt vevő, görög, egy apró állam uralkodója.
11. NEMZETEK DOKTORA SZ. PÁL APOSTOL — kit méltóságos, tekéntetes, Nemes, Nemzetes kassai és a vidékségben lakó, s magokat meg-alázni méltóztató uraknak és uri aszszonyoknak csekély déllesti mulatságokra és tiszteletekre a játékos palotán kiadott a *kassai* Jesus Társasága-béli deáki szeléd tudományok, nagyságos, tekéntetes s nemes ifiúsága, Szent Mihály havának ... dik napján. MDCCLVII.
Két számozatlan oldal, 10 férfi szereplő és egy nő szereplő, rajtuk kívül katonák, táncosok s mások. A játék színhelye Caesareai Tanácsház. A forrás: az Apostolok Cselekedetei 26-dik és "előbkelő részeiben. A többi a versszerző tudomány a költeményekre-való szabadsága szerint teszi hozzá". Berenice szerepét Fraistáczy József rhetor játszotta.
12. AMÁN — szomoru játék, melyet KASSÁN a Jesus Társasága iskoláiban tanuló Nagyságos, tekéntetes, nemes, nemzetes, szelid tudományu iffiúság képzett 1758-dik esztendőben, Sz. Mihály Havának 5-dik napján.
Négy számozatlan oldal, a Játéknak Sommája; 11 férfi és 1 nő szereplő, öt felvonás és 26 jelenet. A forrás a bibliai Eszter könyve; „ezekhez a játéknak kedvéért némelly történhető dolgokat-is teszünk, élvén abban a Vers-költő Tudománytul nyújtott szabadságunkal.” Eszter királyné: Lieszkovszky Romual rhetor.
13. SZENT AMBRUS PÜSPÖK — szomoru szabásu, vig kimenetelű játék melyet KASSÁN, midőn Főtisztelendő és Nagyméltóságú Galanthai gróff Eszterházy Károly Fraknó várának örökös ura, Isten és apostoli széknek kegyelméből egri püspök, tsászári, apostoli felségek valóságos titkos belső tanácsosa, Tekéntetes, Nemes Heves és Külső Szólnok Varmegyének örökös Fő-ispánnya, Ó Excellentiája etc. etc. etc. Jesus Társaságának Collegiumát szokott kegyességgel meg-látogatni méltóztatott, ugyan azon Jesus Társasága gondviselése alatt hatodik iskolában tanuló nagyságos, tekéntetes, nemes nemzetes iffiúság képzett. MDCCLXIII-dik esztendőben, Boldog Aszszony havának, napján.
Négy számozatlan oldal, 4 férfi szereplő, egy felvonás és 7 jelenet. „A’ Játék Som-májának ki-fejtője: Somberegi Sauska Ferentz.”
14. GYULA PRINCEPS — Acta CASSOVIAE a media grammatices classe, in episcopali S. J. universitate, MDCCLXIV Mense Majo, die ...
Négy számozatlan oldal, 8 férfi szereplő, valamint muzsikuskok, katonák; 3 felvonás és 21 jelenet. A színhely: a gyulafehérvári erdők. Az argumentum István király és Gyula viszályára utal.
15. IMRE ÉS KONRÁD ESZTORÁZ — szomoru szabásu, vig ki-menetelű játék, melyet méltóságos kegyelmes galanthai gróff Eszterházy Károly ur Fraknó várának örökös ura, Istennek, apostoli romai széknek kegyelméből egri püspök kegyelmes urunk, tsászár, és apostoli koronás király aszszonyunknak valóságos titkos belső tanácsosa, nemes Heves és Külső Szólnok törvényessen öszve-költ varmegyének örökös fő-ispánnya méltóságos ur ó excellentiája etc. etc. etc. tiszteletére jádzott a Jesus Társasága gondviselése alatt nevedekő s-tanuló nagyságos, nemes, nemzetes académiái iffiúság. KASSÁN. Ezer hét-száz hatvanötödik esztendőben. Pünkösöd havának harminezadik napján. — „A’ Játéknak Mi-volta. — Imre és Konrád Esztoráz és örökös Jóságok osztályában midőn meg nem egyezhetnek, kardra szálnak. Máris egyik a másikat lesekedő fegyverével meg-ejteni akarja; de tudálatos változással Nagy Asszonyunknak hathatós ereje mind a kettőnek vizsgálkodó Szívét ugy meg-lágyítja; hogy kegyetlenségekből egészen ki-vetkőzvé, régi barátságokat ujabb Attyafiságos Szeretettel meg-erősítenék, ama örökségeket pedig, melyért egy más közt tsak nem meg-ütököztek, Nagy Asszonyunknak Tiszteletére egy akarattal fel-Szentelnék. — Így emlékezik erre Méltóságos Familiának Kronikája.”
Négy számozatlan oldal, egy felvonás, 7 jelenetben, 4 férfi szereplő, „a játék előtt való üdvözlő személyek” 5 férfi, „a játékot példázó, s bé-fejező táncosok” 3 férfi.
16. SYLVIVS — Acta CLAUDIOPOLI ab elementari classe in regio principali Societatis Jesu Universitate. Mense Julio XXVIII. Anno MDCCLXV.
Négy számozatlan oldal, 3 felvonás, 19 jelenetben, 11 férfi és egy női szereplő, valamint katonák és pástorok; Lavinia királynő szerepében Apór József. Argumentum.
17. PULTO — Acta CLAUDIOPOLI a media grammatices classe in regio principali Soc. Jesu Universitate Mense Junio die XXIV. An. MDCCLXVI.

- Négy számozatlan oldal, 8 férfi szereplő, 3 felvonás, 18 jelenet és Argumentum.
18. ROBOAM — Acta ludis autumnalibus CLAUDIOPOLI ab suprema Grammatices classe in regio principali Societatis Jesu Universitate. MDCCLXVI. Mense Septembri. Négy számozatlan oldal, 14 férfi szereplő, 5 felvonás és 36 jelenet; 8 férfi táncos, akiket D. Ferdinand Napérth bécsi táncmester tanított be. A színhely Jeruzsálem, a zsidók fővárosa.
19. MELEAGER — pásztori játék, melyet országunk kegyelmes fő-vezérő generálissa méltóságos gróf Hadik András ő excellentiájának kegyes jelen-létében a KOLOSVÁRI Jesus Társasága Academiajának méltós. és nem. iffiusága jádzott MDCCLXVII. Sz. Jakab havában. Egyetlen számozatlan oldal az egész, ezért hasznosnak véljük ideiktatni. „Summája a' Játéknak. Aeneus Aetolusok Királya midőn bé vett szokás szerént a' Kalidoniai termésnek 'zengéjéből áldozatot tenne az Isteneknek, ezek közül Diánnát ki-hagyá. Mellyért felháborodván az Isten Aszszony egy iszonyu nagy vad kant botsátta Kalidonia határára; és az által minden termésében a' földnek iszonyu károkat tétete. Nem tűrhetségvén a' Lakosok ezt a' nagy kárt, egybe gyűjték Aetoliának nevezetesebb vadászt, kik közül Meleáger Aeneusnak magzattya szemben álla a' vaddal, és aztot szerentsésen el-éjté.— Beszélgető személyek: Meleáger Daphnis pásztor neve alatt: gróf Teleki Mihály; Megacles: gróf Teleki József; Amyntas: gróf Petki József; Syrenus: báró Domokos Antal; Thyrsis: báró Bálintt Ferentz; Alexis, Meleáger kedves baráttya: Ketheli József; Sylvanus, a' Kalidoniai hegyeken fő pásztor: Keresztes János.
20. ADOLPHUS — Acta CLAUDIOPOLI a media grammatices classe An. MDCCLXVII. Mense Junio. Egy oldalon rövid négysoros argumentum, 11 férfi szereplő. Takácsnak a jezsuita iskoladrámákat összefoglaló műve nem ismeri.
21. TITUS MANLIUS — Acta CLAUDIOPOLI ab elementari classe in regio principali Soc. Jesu Universitate Mense Junio die Anno MDCCLXVII. Négy számozatlan oldal, 3 felvonás, 18 jelenet, 12 férfi szereplő s rajtuk kívül muzsikuskok, táncosok. — Takács összefoglaló műve nem ismeri.
22. KILIANUS — Acta ludis autumnalibus CLAUDIOPOLI a suprema grammatices classe in regio principali Societ. Jesu Universitate Mense Septembri die VIII. Anno MDCCLXVII. Egy számozatlan oldal, egyetlen jelenet, 8 férfi szereplővel, ezek között egy iparos: Sutor (= varga, cipész). — Takács művében nem szerepel.
23. MALDORINUS — Acta ab suprema et media grammatices classe COMAROMII Anno MDCCLXVIII. Két számozatlan oldal s ezen magyarul, latinul és németül adja a tartalmi összefoglalást. Jelenetek nélküli, egy felvonásos darab, 7 férfi szereplő.
24. SAPRITIUS ET NICEPHORUS — hic ob petitam veniem Martirii ille ob negatam Religionis desertor, a perillustri, praenobili, nobili, ac ingenua oratoriae facultatis, ac humanitatis studiosa juventute im archi. episcopali S. J. gymnasio COMAROMIENSI in scenam dati Anno MDCCXXVIII. Mense Julio die 21. A nyomtatvány 11 számozatlan oldalon tartalmazza az Argumentumot, Prologust, 3 felvonásban 16 jelenettel, az első és második felvonásban egy-egy kórus betét, s a végén epilógus. Játssza 16 férfi szereplő, valamint katonák, muzsikuskok s mások egészítik ki a játékban szereplőket. Az utolsó oldalakon az év végi „irodalmi vetélkedőn” győztes és jutalmazott tanulók névsora.
25. JOANNES HUNNIADES — Acta TYRNAVIAE a media grammatices classe Anno MDCL. Mense Majo, die ... Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonás és 19 jelenet, 11 férfi szereplővel, valamint muzsikuskok és katonák s mások.
26. OCTAVIANUS CAESAR — Acta TYRNAVIAE a suprema grammatices classe MDCCLIX. Mense Septembri die Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonás 38 jelenetben 11 férfi szereplővel. — Takács összefoglaló műve nem ismeri.
27. CHARACLES ET LYSINTHEUS — Acta TYRNAVIAE ab elementari classe MDCCLXIV. Mense Junio. Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonásban 13 jelenet, 11 férfi szereplővel, akik mellett polgárok és muzsikuskok szerepelnek.
28. PARIS — Acta ludis theatralibus ab elementari classe, in episcopali Societatis Jesu gymnasio SOPRONII Anno MDCCLV. Mense Junio, die 8. Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonás, 18 jelenet, 16 férfi szereplő, részt-

vevők még pásztorok, muzsikások. Megjelölés szerint komédia, s valószínűleg kissé csintalan is lehetett, mert a FINIS szó után, két lesütött szemű angyal tartja a színpad függönyét.

29. AETIUS — Acta a juventute scholastica dum anniversaria munificentia S.R.I. Principis Pauli Eszterház de galantha regni Hungariae quondam Palatini etc. etc. in anni termino bene meriti Praemiis donarentur. SOPRONII Mense Septembri die 7. Anno 1756.

Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonásban, mindegyikben egy-egy jelenet, a szereplők száma 7 férfi. — Takács összefoglaló műve nem ismeri.

30. MANASSE — Acta ab supremæ grammaticæ classis juventute in episcopali Societatis Jesu gymnasio SOPRONII. Anno a pariu Virginis MDCCLXVIII. Mense Septembri die VI.

Négy számozatlan oldalon magyar, latin és német nyelven adja a tartalmi összefoglalást, helyszíniül Babilont adja meg, s az egy felvonásos darabot 6 férfi szereplő játssza. A német szöveg *ballett* betétről is beszél, melyet „Unter Anführung des Herrn Johann Franz von Fischer, hiesigen Ballet-Meisters” — táncolnak Ferdinand von Fragner és Joseph Schönberger tanulók.

31. MENOCEUS — Acta SOPRONII in episcopali Soc. Jesu. gymnasio a mediæ grammaticæ classis juventute Anno MDCCLXIX. Mense Majo.

Négy számozatlan oldalon adja magyar, latin és német nyelven a darab összefoglaló mondanivalóját. A magyar szöveg rövideje lehetővé teszi, hogy ide iktassuk: „A játéknak Állapattya. Midőn Théba Városa az görögöktől ostromoltatik, Istenek jelentését veszi, hogy ezen igátul meg-menekedne, ha utolsó Cadmus magzattya magát felajánlaná. Magára értvén ezt Menoeceus, saját kezével élete végét szakasztja.” Egyetlen felvonásból áll a darab, melyet 11 férfi szereplő ad elő. — Takács összefoglaló műve nem ismeri.

32. DOSYLUS — Acta a perillustri, nobili, ac ingenua infimæ grammaticæ classis juventute in episcopali Soc. Jesu gymnasio SOPRONII. Anno MDCCLXIX. Mense Junio, die 29.

Magyar, latin és német nyelven, négy számozatlan oldalon mondja el a játék tartalmát, melyben 7 férfi szereplő és katonák játszanak.

33. JAVANGUS — Acta ludis autumnalibus ab suprema grammaticæ classe ingymnasio Societatis Jesu SOPRONII Anno MDCCLXIX. die 7 Septembris.

Nyolc számozatlan oldalon közli magyar és latin, valamint német nyelven a játék kivonatos tartalmát. „A játéknak állapattya. Javangus Kinai tsászár úgy annyira szereti vala maga népét, hogy az Attyai jámborságrul el-távozó fiát, kit Attya halála után az Uralkodásban való következés illetett vala, az országlásból ki-tagadta, és egy némelly pásztorra, a kit tsak az egy erkölcs nemesíti vala, hatta a birodalmat.” A játék „Nánkin Város mellett lévő erdőkben képeztetik.” Három felvonás 21 jelenetben 10 férfi szereplővel; mellékszereplők 7 férfi táncos „Magistro Saltus D. Joanne de Fischer”. Muzsikások és katonák egészítik ki a játszó személyeket. Takács összefoglaló műve nem ismeri.

34. LYSANDER — Acta ab ingenua infimæ grammaticæ, et elementaris classis juventute ALBAE-REGALIS Mense Majo Anno MDCCLXI.

Négy számozatlan oldal, Argumentum, 3 felvonás 21 jelenetben, összesen 14 férfi szereplővel, köztük kereskedők s mások. — Takács összefoglaló műve nem ismeri.

35. IDOMENEUS — Az UNGHVÁRI Jesus Társaságának gondviselése-alatt tanuló iffiuságtól az esztendő végéig komédiának alkalmatosságával magyarul előállított, midőn azon iffiuságok néhai méltóságos Benkovics Ágoston váradí püspök kegyelméből iskola-béli erköltséért meg ajándékoztattnék. Unghvárt 1765 Esztend. Sz. Mihály Hav. 8. napján.

Négy számozatlan oldal, 3 felvonás 19 jelenettel, 6 férfi főszereplő, 2 főhadnagy s ezeken kívül táncosok, muzsikások, vitézek, papok s mások a darab előadói. Témája a bibliai Jefte példájához hasonló: Idomeneus thessaliai király fogadalmat tesz a trójai háború és a tengeri utazás veszedelmei között, hogy ha megmarad élete, akkor az első embert, aki házából elébe jó, feláldozza az isteneknek. Fogadalmát megtartandó, saját fiát áldozza fel, akárcsak Jefte a lányát.

A fentebbi iskoladráma-programok a jezsuita iskolai színjátszás gazdag témaköréből így is ízelítőt adnak. Mi itt nem közölhattuk mindegyiknek tartalmát, még kivonatossan sem, csupán néhányét, amelyek nézetünk szerint jellemzőbben igazolják s kifejezik a játékok-

ban megnyilatkozó nevelői szándékot. Az egyes címeknél hivatkozott összefoglaló mű: Dr. Takács Józsefnek *A jezsuita iskoladráma (1581–1773)* című műve (Bp. 1937).

A *minoriták iskolai színjátszásáról* és iskoladrámáiról megjelent résztanulmányok azt igazolják, hogy „egyszerűsíteni törekedett a jezsuita reprezentatív stílust, rendezési módot, alapjában véve azonban jezsuita példákön nevelkedett.” (Kilián István: *Latin nyelvű komédia 1720-ból a miskolci levéltárban*; és más tanulmányai!) Átfogó és a színjátszásukat összefoglaló mű eddig még nem látott napvilágot. Úgy tudjuk azonban, hogy kéziratban lényegében készen van. Mi most két minorita iskoladráma előadásáról adhatunk számot.

1. JEROBOAM — keserves játék, melyet indított TT.PP.Minoriták gondviselése-alatt első, és második iskolában tanuló nemes ifjuság, tekéntetes, és nemes Borsod-Vármegyei Uraságnak multságára MISKOLTZON, Ezer hét-száz hatvan-nyóltzadik Esztendőben, Kis Aszszony Havának ... napján.

Bibliai témája Jeroboám bálványimádása és annak büntetése, a Királyok harmadik könyve 12., 14., 15. részei alapján. Négy számozatlan oldal, 4 felvonásban 20 jelenettel, 22 férfi szereplővel. Jezsuita előadásai: 1768 Selmezbánya, 1770 Szakolcza.

2. ANASTASIUS DICORUS — Tragoedia ludis theatralibus acta per praenobilem, nobilem, ac ingenuam juventutem gymnasii MISKOLCZIENSIS Die ... Mense ... Anno MDCCLXVIII.

A vértanúságot is vállaló hithűsegről ad tanítást. Négy számozatlan oldal, 3 felvonásban 15 jelenetben 8 férfi szereplő. Az eseményeket s a történelmi háttérrel szokatlanul hosszú Argumentumban mondja el. — Hasonló című darabnak egy 1694-ik évi kassai előadásáról van adatunk.

A *pálosok iskolai színjátszásáról* és iskoladrámáiról, az előbbieknél ma még kevesebbet tudunk. A Táncz Menyhért másolásában ránk maradt iskoladráma gyűjtemény nem fejezi ki híven sem a gyakorlatot, sem a mennyiséget. Ő maga írja, hogy a pápai iskolában előadott iskoladrámák közül körülbelül *huszat* mellőzött a maga gyűjteményében. Valójában a pálosok iskoladráma termésében, Pápán levő iskolájuk vitte országos viszonylatban a vezérszerepet. Táncz is megjegyzi az 1766/67-ben összeállított kéziratgyűjteményben, hogy Pápán öt év óta nagyon virágzik az iskolai színjátszás. Igen nagy vesztesége XVIII. századi irodalom- és kultúrtörténetünknek, hogy ebből a bőséges pápai iskoladráma-termésből alig néhányat ismerünk. Ezért nagy öröm, ha egy-egy lappangó és az irodalomtörténetben eddig ismeretlen darabra sikerül váratlanul rábukkanni. Amint ez az itt következő program esetében is történt.

PAPA VÁRASANAK VITTATÁSA — melyet komédiai játékban le-ábrázolt az ötödik és hatodik iskolabéli ifjuság PÁPÁN, 1772-dik esztendőben Szent Mihály havának 8-dik napján. — Témája a pápai ún. vallonlázadás, szereplői a kor neves hadvezérei (Schwarzenberg, Nádasdy), Maróthy a várkapitány, La Motte a francia zsoldosok első tisztje, valóban ott élő személyek, török fogoly néhány, s egy pásztor, a fehérvári Achmet pasa. „A’ Játéknak Állapottya. Mátyás Romai Császár, Magyar országnak ezen néven második Királya alatt azon Franczia katonák, kik a’ magyarok segítségére küldettek a’ Pogány töröknek ostromi ellen Pápa Városában helhezettvén, iszonyu és hallatlan pártütést indítottának, el-annyira, hogy frigyét is kötöttek a’ törökkel, azzal mentetgetvén hit szegéseket, hogy a Romai Császár az őket illető Katona Zsoldot törvénytelenül tölök el vonta legyen. Ezeknek lecsendesítésére, mivel se kérelemmel, se jó tanáccsal a’ magyarok semmire nem mehettek, el-tökéltették, hogy hadi erővel ki-kergetnék a’ városbul a’ pártütőket, ammint végtére be- is tellesedett. — Így emlékezik Istvánfi magyar ország Krónikájában az harmincz kettődik könyvben. Némellyeket hozzá téssen a’ játékos költemény. A’ Játék helhezettetik Pápán, tőbnyire a’ Tüzes kapunál.” — Négy számozatlan oldal, 3 felvonás és 26 jelenet, 16 szereplő; „ezek után következnek a’ Katonák, Énekesek, és a’ többi”.

Ez a darab cáfolata lehet annak a véleménynek, mely szerint a pálos iskoladrámák inkább vígjátéki jellegűek. Találkozunk a genius loci és hazafias érzés ápolására irányuló szándék-

kal fródott darabokkal is. Iskoladrámáik szellemükben magyarok és népi nyelvezetűek s egészen kivételes jelenség a latin nyelvű játék.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a bemutatott iskoladráma-programgyűjtemény lényegében keresztmetszetét adja a XVIII. századi iskolai színjátszásnak. Természetes, hogy nem ütközik ki belőle teljes pontossággal az, hogy a különböző szerzetesi iskolák színjátszását milyen árnyalatos színek, íz és jelleg jellemzi. A lényeg azonban az, hogy az egyes városokban működött iskolákban folyó nevelésben felhasznált dráma anyaggal kapcsolatban sok új és eddig ismeretlen adattal gazdagodhattunk, melyeket a Győri Püspöki Papnevelőintézet nagy értékekben bővelkedő könyvtára őrzött meg számunkra. Jelzete: STROMATA Hungarica 9XXIII.2.11.Coll.68.

NÁDASDY LAJOS

Az erdélyi kéziratkiadó társaság történetéhez. 1955-ben dokumentáris értékei révén nagy jelentőségű kötet látott napvilágot Bukarestben: Jancsó Elemér kiadta az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait*.¹ E kötet az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és a Kéziratkiadó Társaság röpiratait, valamint az előző üléseinek jegyzőkönyvét tartalmazta. A szerkesztő elképzelése volt megjelentetni külön kötetben a társaság levelezését, valamint egy válogatást a társaságok tagjainak a munkáiból. A folytatás azonban sajnálatosan elmaradt. Jancsó Elemér a szemelvények elé írt tanulmánya megkísérelte felvázolni a két társaság geneziséit, előrebocsátva, hogy a szerző „nem tekinti véglegesnek azt a képet, amelyet a Nyelvmívelő Társaságról ad.” Textológiai vizsgálódások, valamint új források felbukkanása egyértelművé tette, hogy a Jancsó által felvázolt kép több ponton revízióra szorul. Végleges monográfia elkészülte előtt a közbeeső feladatokat kell elvégezni: részlettanulmányokban kell feldolgozni a két társaság működésének a mechanizmusát, a két társaság egymáshoz fűződő viszonyát — valamint a két társaság majdnem másfél évtizedes munkásságát.

F. Csanak Dóra a *Magyar Könyvszemle* hasábjain² az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság megalakulásáról írt ilyen értékes részlettanulmányt. Az eddig publikált források és néhány publikálatlan anyag felhasználásával sikerült kidolgoznia a korábbiaknál árnyaltabb képet a Kéziratkiadó és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kapcsolatáról, a két társaság párhuzamos és eltérő vonásairól. Különösen jelentős a szakirodalomban korábban ismeretlen körlevél, az ún. Jelentő levél publikálása. Hasonlót a maga az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság is kiadott, ez utóbbi különböző alkalmakból többször is megjelent nyomtatásban,³ de a Kéziratkiadó Társaság Jelentő levelét F. Csanak Dóra fedezte fel először a Teleki József levéltárában,⁴ majd a Ráday család levéltárában,⁵ s közvetve Prónai Sándor közlése révén⁶ egy harmadik címzettől is tudott, s e három forrás alapján helyesen feltételezte, hogy ezúttal *körlevélről* van szó, olyan iratról, amely más családi levéltárakban is előfordulhat. És azóta megtaláltuk a Jelentő levél egy másik

¹ JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Akadémiai Könyvkiadó, Bukarest, 1955.

² F. CSANAK Dóra: *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság megalakulása*. Magyar Könyvszemle 1976. 233—249.

³ *Új Magyar Múzeum* 1855. 408—414. *Magyar Történelmi Tár* 1861. IX. k. 181—185. *Erdélyi Múzeum* 1903. 536—540.

⁴ Teleki József levéltára OL. P. 654. 8. d. 31.

⁵ Ráday család levéltára. VIII/a. 159. Ráday levéltár.

⁶ *Aranka György kiadatlan levelezéséből*. Közli JANCsó Elemér. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1970. 189—196.

példányát Teleki Sámuel erdélyi kancellár levéltárában is.⁷ E körlevél közzététele lehetővé tette, hogy az eddigieknél részletesebb képet alkossunk a Kéziratkiadó Társaság eddigi részleteiben még fel nem tárt törekvéseiről. A társaság működését tükröző jegyzőkönyvek elvesztek, vagy legalábbis lappanganak. Más — a társaság tevékenységét tükröző — dokumentum elvétele látott napvilágot, a társaság elnökéhez, Bánffy György gubernátorhoz írt levelekből is mindössze egy került közlésre.⁸ Ezzel magyarázható, hogy az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasághoz képest is — ismereteink a „kéziratkiadókról” sokkal gyérebbek.

Az alábbiakban 3 olyan levelet teszünk közzé, amelyek e társaság működéséhez nyújtanak fontos, eddig ismeretlen adalékokat. E három levél egyértelműen bizonyítja, hogy a Kéziratkiadó Társaság működésének kulcsfigurája Bánffy György gubernátor volt; Jancsó Elemér tanulmányában teljesen mellőzi Bánffy jelentőségének a méltatását; F. Csanak Dóra elismeri Bánffy részvételének fontosságát, de az Aranka György által a gubernátornak tulajdonított szerepet túlzásnak tartja. A Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatban így ír: „... belépett a társaságba a gubernátor, aki a társaság elnöke lett...” — itt nem csupán jelképes elnökségi funkció ez, hanem mint a levelek bizonyítják: Bánffy konkrétan is kézben tartotta az ügyeket; nemcsak ellenőrzést gyakorolt, hanem Bethlen Gergely főkormányzósági titkárral intézkedett is. Ez a tény részben magyarázatot ad arra a tisztázatlan kérdésre, hogy miképpen menthette át magát a társaság a Martinovics pert követő időszakra is, miközben számos művelődési törekvésnek kudarc volt az osztályrésze.

F. Csanak Dóra a társaság szervezeti felépítését taglalva megállapítja: „Aranka eredetileg 3 tagú tanácsot is kívánt az elnök mellé rendelni. — Ilyen testület létesítéséről azonban nem tudunk.” Nos ilyen testület — mint Aranka itt közölt levele bizonyítja⁹ — létezett, s bár mind ez ideig személyi összetételét nem ismerjük — e bizottságnak feltehetően tanácsadási, véleményezési jogköre volt, a végső döntés jogát azonban a gubernátor magának tartotta fenn. Milyen szerepe volt a Kéziratkiadó Társaságban Aranka Györgynek? Mint a Nyelvmívelő Társaság főtitoknokához, hozzá futottak be a közlésre felajánlott vagy felkutatott kéziratok. Ő saját véleményével mellékelve továbbította a gubernátornak, aki kiadta a bizottságnak, a bizottság pedig élt javaslattevő jogával. Ebben a körforgásban Aranka korlátozott feladatot látott el: inkább a szervezés ügyeit intézte, ő közvetített, a döntés nem Marosvásárhelyen, hanem Kolozsváron született a kormányzó környezetében. Bánffy — itt közölt első levelében — sürgeti Teleki Mihályt a felajánlott pénzüsszeg beküldésére (ebből is lemérhető, hogy a felajánlott összegek nehezen futottak be); — az 1796. december 29-i levél pedig már a végzett munka eredményét konstatálja: „Az Erdélyi és Magyar-Országi régi Történeteket Tárgyazó kéz-írásoknak kiadásában igyekező Társaság igyekezetének első 'sengéje Sajto aloll már ki-jövéen...’; — mögött Bánffy felülemelkedni látszik földrajzi vagy politikai határokon, s mindkét társaság munkáját dicsérő kiadványban a magyar tudományosság eredményeit méltányolja.

F. Csanak Dóra sok új szempontot tartalmazó tanulmányának van egy kiigazításra szoruló megállapítása: Jakab Elekre hivatkozva¹⁰ — azt állítja, hogy: „Az elnök mellett a megalakulástól 1802-ig Bethlen Gergely titkár és Teleki László pénztárnok alkotta a tár-

⁷ OL. P. 661. 38. cs. 28. Teleki Sámuel osztály. Missilisek.

⁸ *Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához.* Közli Jancsó Elemér. ItK, 1938. 67.

⁹ Lásd a 2. sz. levelet.

¹⁰ JAKAB ELEK: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság.* Figyelő, 1884. XVI. 343.

saság vezetőségét.”¹¹ Jakab Elek a kezdetekkel kapcsolatban valóban ezt írja — és helyesen —, de arra egyáltalán nem utal, hogy meddig tart ez a felállítás, az 1802-es év mindenképpen téves, mert mint tudott, Teleki László 1799-ben elhagyja Erdélyt, Magyarországra költözik,¹² s a társaság munkájában aktívan már nem vesz részt.

Teljes, átfogó, a részletekre kiterjedő képünk még nincs a nagy fontosságú erdélyi Kéziratkiadó Társaságról, de minden újabb, eddig ismeretlen dokumentum feltárása, közzététele közelebb vihet a célhoz.

* * *

1. Bánffy György levele Teleki Mihályhoz¹³

Méltóságos R[omai] Sz[ent] Birodalmi Groff Ur!

Nemes Hazánk Történeteinek Kéz Irásban lévő betse Maradványait igen hasznos köz célra ki bocsáttani igyekező Társaságunk, sok más érdemes Tagjainak 's azok közt a' Méltóságos Groff Urnak is hazafi Buzgóságól ajánlott 's esztendőnként bé küldeni ígért Segedelmét azon Nagy méltóságú Dolog végben vitelére halhatatlan eszközül egybe szánatván az azokból össze gyűlhető Summához képest al-kalmaztatta, a' Munka el kezdésére meg kívántato költségek ki terjedését; Minthogy tehát meg győzettek vagyunk, hogy ily nagy érdemű Munkánk szerentsés elő menetele a' Méltóságos Groff Urnak is köz hazafi örömet neveli, atyafiságos Bizodalommal emlékeztettyük Neve alá írásával tett uri ajánlására, mely szerént nem kételkedünk, hogy a három szakaszokban ígért 30. Aranyokból az első szakasz beli tíz Aranyokat mennél hamarabb kezűkhöz szolgál-tatni méltóztatik, mivel már a másod rendbe fizetendő tíz aranyoknak is ideje elérkez-vén, alkalmatlanabb lenne a' két Summának egyszeribe történhető le fizetése. Mely hazafi joságával el kötelezettek szokott indulattal maradunk

A Méltóságos Groff Urnak

engedelmes Szolgái
Groff Bánffy György
Groff Bethlen Gergely, titoknok

(Kolosvár, 25^r.9^{br}. (november) '792.

Címzés: Méltóságos Romai Szent Birodalmi Groff Széki Teleki Mihály Urnak,
az Erdély Országi Törvényes Királyi Tábla egyik Itélő Birájának.
N.Szeben által *Maros-Vásárhelly*

2. Aranka György levele Bánffy Györgyhez és más Tanács Urakhoz¹⁴

Fő Méltóságú Groff és Gubernátor Ur.
Méltóságos Tanács Urak!
Kegyelmes és Méltóságos Uraim!

Az Ex[cel][entia]tok Fő Igazgatása alatt ki adando kéz Irások rendiben jelentem alázatosan: Hogy Fő Strázsa Mester Gelencei Mihálec Elek Ur,¹⁵ az Ex[cel][entia]tok-nak általam bé nyújtott Philippikák mellé, esmét más három darabotskából álló írást

¹¹ F. CSANAK Dóra, i. m. 340.

¹² Lásd VOINOVICH Géza: *Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága*. ItK, 1899. 129—167.

¹³ TELEKI Mihály († 1826) Marosszék fő királybírája. Kezdetben a Kéziratkiadó Társaság tagja, majd később Bánffy őt nevezi ki maga helyett az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság elnökének. A levél lelőhelye: OL. Teleki levéltár, P. 676. 34. cs. Föld-vári osztály. 67.

¹⁴ Lelelőhely: OSZK. Kt. Fol. Hung. 1244/11. Bethlen Elek iratai.

¹⁵ MIHÁLTZ Elek, gelencei. Birtokos volt Kézdiszékben. Az Apór, a Bethlen család leszármazásáról készült feljegyzései kéziratban maradtak.

küldetett kezembe, hogy Ex[cel]l[entia]toknak bé nyujtsam, mellyeket ide zárok. Tudakozandik a Philippikák sorsáról, hogy mennyire íteltették méltoknak Ex[cel]l[entia]tok által: nem különben ezeknek sorsárolis, várja Ex[cel]l[entia]tok ítéletét; vagy magokataz Írásokat vissza, ha Ex[cel]l[entia]tok hasznavhetőknem nem találják. Én egy keveset magamnál tartván ezeket az Írásokat és meg nézegetvén, a' többit a'mi a Történetekre tartozik Bethlen Farkasban¹⁶ és az Apor Péter¹⁷ írásaiban meg találtam: csak a' Bethlen Ház nemzetességi Ágazattyának le írását nem találhattam meg. Ez előttem Ujjság. Mellyet Ex[cel]l[entia]toknak alázatosan jelentvén, örökös tisztelettel vagyok Excellentiátoknak

alázatos Szolgája
Aranka György

Kolosvár, Böjtmás Havának (márciusnak) 26-dikán 1795.

3. Bánffy György levele Teleki Mihályhoz¹⁸

Méltóságos Groff Ur!

Az Erdélyi és Magyar-Országi régi Történeteket Tárgyazo kéz-írásoknak ki adásában igyekező Társaság igyekezetének első 'sengéje Sajto aloll már ki-jövé¹⁹, az előre botosátott jelentés szerint; hogy tudni illik azoknak, kik ezen céljának tőkélletesítésére; az előre botosátott, és tsak most említett jelentés szerint, kik az első Szakaszbán adni meg-határozott 10 aranyból álló segedelmezéseket mutatták: azoknak az Esztendő²⁰ rendi szerint Sajto aloll ki kerülő minden írásokból edgy egy könyvek vagy Exemplárok fog a' Tanáts-tol küldetni.

Ez szerint tehát Schesaeus²⁰ munkáját, a Méltóságos Gr[of] Urnak küldjük oly jelen-téssel, hogy mivel ezen munka igen kisded köttetett formálna, ugy tetszik még az nem sokára ki adando és ugyan ehez köttethető kéz írás Sajto aloll ki kereülhett, bé kötte-tetését hátrálhattya. Továbbá az, már meg indított jo szándéknak elő mozdítását bizo-nyított jo indulatiban ajánlván, maradtunk

Méltóságos Gr[of] Urnak

engedelmes Szolgái
Groff Bánffy György
Groff Bethlen Gergely

Kolosvár, 29^{dik} Decemb. '796.

Címzés: Iluustrissimo Domine S.R.I. Conte Michaeli Teleki de Szék S.C.R. et. A.M. Camerario et. I. Tabulae Regiae Judiciariae Actuali Assessori MVásárhelly.

+ egy könyvel

ENYEDI SÁNDOR

¹⁶ BETHLEN Farkas (1639—1679) Erdély kancellárjának az Erdély históriája című művéről lehet szó.

¹⁷ APOR Péter (1676—1752). Feljegyezte, majd megvakulása után feljegyeztette Erdély nevezetes eseményeit. Leghíresebb műve a *Metamorphoses Transylvaniae* című. Erre történik utalás.

¹⁸ OL. Teleki levéltár. P. 676. Földvári osztály. 34. cs. 69.

¹⁹ A Magyar Nyelvűvelő Társaság Munkáinak Első darabja. Szeben, 1796.

²⁰ SCHESAEUS Károly (1536. k.—1585) más névváltozat: SCHAESAEUS. Erdélyi szász lelkész *Ruinae Pannonicae* című művét ÉDER József Károly adta ki 1797-ben a *Scriptores Rerum Transilvanicarum* című kötetben. Éder a kötetet Bánffynak ajánlja. Ezeket írja többek között: „Most Schesaeust adom ki a hazai történelemre és Erdély közjogára tartozó jegyzetekkel bővítve.”

Egy kéziratos deista röpirat 1819-ből. A felvilágosodás eszmekörének vonásait őrző művek között mindeddig nem tartottuk számon¹ azt a rövid, katolicizmus elleni iratot, melyet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz. Különböző jelzet alatt, két példány is található belőle: az első példány 117×183 mm-es, négyrét hajtogatott, rongált szélű papírlapokból áll, melyeket nem fűttek össze, és nem láttak el számozással. Jelzete: Cat. X. Tit. X. g. Sűrűn teleírt lapjai nehezen olvashatók, sok helyen hiányoznak az írásjelek, a nagybetűk. Valószínűleg ezért készítettek másolatot róla: a második példány 253×405 mm-es; a félhasábosan teleírt, számozatlan 15 lapot zöld papírborító védi. Jelzete: Cat. X. Tit. VI. g. Címlapjukon rövid latin mottó és a „descr. mense Julii 1819” dátum olvasható. Ezt a dátumot megerősítik a második példány nagyon jó minőségű, bordázott papírján található vízjelek is. A lilommal és címerrel jelölt papír ismeretlen helyen, 1805 körül készülhetett.² Így viszont el kell fogadnunk azt a feltevést, hogy a két kézirat utólag, Batthyány érsek halála után került be a Batthyány gyűjteménybe.³ ahol ma található. Maga a szöveg korábbi: többször előfordul benne időmeghatározásként az „1700 és több esztendő múlt el azóta” kifejezés; a XVIII. századra utal az irat több formai és tartalmi jellemzője is. Műfaját nehéz meghatározni: keretes, utaztató regény formájú (ezt címe [Utazó ember] is hangsúlyozza), középső része viszont inkább katolicizmus elleni röpirat, pamflet, amely nem nélkülözi a vaskos humort sem. Így kezdődik:

„A' kereskedésbe forgó dolgaim kénszerítettek vala, a Tenger hajjai közzé botsátkozván azoknak főjtába utazni. Messzire hagytam már hátra hazám mellett zugó tengernek partjait, midőn annak hajjait a tengeri szélvész fel háborítottán tornyosította, s el vésztette velünk fel vett utunknak főjtát. Élet halál között egynehány napokig a' hanykodó habokkal törekedtünk, s kéntelenítettünk azon pogányók lakosinál biztos rejtek helyet keresni, kiket nem esmertünk.”

Ezekről a „pogányokról” hamarosan kiderül, hogy „catholicusoknak neveztetnek”, maga a főhős pedig (akinek sem neve, sem más jellemzője nem derül ki a mű folyamán), így válaszol arra a kérdésre, vajon nincs-e hite:

„Kevélyen vissza felelek, hogy én olyan országban születtem, hol az Istent mint a leg főbb, leg hatalmasabb értelmességet imádják, ki a világot teremtette, s maga voltába tartva, ki a' más jöendő életben meg jutalmaztattya az itt el követett jó tselekedeteket, a' tiszteletünk pedig . . . halá-adásban s engedelmisségekben fundáltatik, és a jó erkölcsöknek, úgy mint: mértékletesség, békességes türés, bésület, mással való jótéteményeknek gyakorlásában és igasságnak szeretetében épittetik.”

„Hát ez e az egész hited?” — kérdezik tőle az idegenek, s elhatározzák, hogy bevezetik őt az isteni csodák, misztériumok, ceremóniák, papok világába. Elviszik a templomba, ahol elmagyarázzák neki a szentháromságot, elmesélik Krisztus életét, és néhány történetet az ószövetségből, majd elkezdődik a mise. Amikor a főhős elesodálkozik ezeken (pl. a templomba érve ezt kérdezi: „Hát ti négy szegletű falak közzé tudgyátok bé rekeszteni a meg foghatatlan, meg mérhetetlen valóságot”?), mint a logikával s az emberi értelemmel ellenkező dolgokon, az idegenek így válaszolnak: „. . . még nem tudod azt, a' mi nállunk leg nagyobb érdemnek tartatik: hidjed azt a mi lehetetlen, és a jozan gondolkodással ellenkezik, ez az a dolog, a melly a mi Istenünk előtt leg kedvesebb”.

¹ Ezt a megállapítást megerősíti PÁNDI Pál és WÉBER Antal szíves szóbeli közlése is.

² *Monumenta chartae papyricae historiam illustrantia VIII* The Paper-milles of the Austro-Hungarian empire 1960. 623. ábra.

³ Batthyány érsek halálának éve: 1799.

A mise után megkeresztelik a főhóst, és díszes ebédet rendeznek tiszteletére. Ezen az ebéden hangzik el a legerősebb bírálat — jó szerkesztési érzékkel nem a főhős, hanem egy részeg káplán szájából:

„Ezek az esztelenségek, melyeket most láttál, hallottál és tapasztaltál, mind bolond, bűbajos embereknek a' találmányi, melyeknek némelly gaz emberek pártjakat fogták, mind a ketten hasznokat találtak az emberek meg tsalásában, az eszes emberek pedig, mind az egyik, mind a másikatól a' pénzt ki tsalták, s' sebjekbe rakták. Midőn az esztelenség, és önnön haszon egybe tsatolják magokat, akkor a dolog megszűsége, a jozan ész későn jött elő, s nem álhatott ellen az esztelen bűbájosság el áradásának, s mind addig lészünk a földnek leg gyalázatosabb népe, míg becstületes Embereknek a' szava ezeken a gyalázatos embereken nem fog győzedelmeskedni.

Vállaimat vonítottam ezen beszédre, meg öleltem az emberemet, és siettem vissza térni Hazámba.”

A műben levő utalások alapján valószínűsíthető, hogy idegen (francia)⁴ eredetiből fordították, lehet hogy már korábban, de lehet, hogy csak 1819-ben (ebben az esetben érthető lenne, hogy a két példányra miért volt szükség: az első tartalmazza magát a fordítást, a második pedig ennek tisztázását.)

A mű szerzője végig könnyen érthető, nem bocsátkozik teológiai jártasságot igénylő fejtegetésekbe — inkább pamfletnek, mint tudományos bizonyításnak szánta művét. Arra a kérdésre, hogy miért éppen az érintett egyház könyvtára őrizte meg számunkra ezt a felvilágosodás szellemét tükröző iratot, azt feltehetjük, hogy bizonyára az egyházi hatóságok által elkobzott rőpirat-példányokról lehet szó.⁵

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

A Kladderadatsch c. német élelap magyar leszármazottjai. Az olvasónak, ha föllapozza a *Bolond Miska* (1860—1875) és a berlini *Kladderadatsch* egy ívású számain, olyan érzése támad, mintha azonos orgánusokat tartana kezében. Az egyik ugyan magyarul írott, a másik németül, gót betűkkel szedve; itt egy korabeli magyar paraszt, amott egy sörissza német burger képmása tekint a fejlécről a forgatóra. *Heti naptár, Wochenkalender* foglalja keretbe figuráikat, politikai, társadalmi eseményekről, jeles személyiségekről készített humoros reflexiókkal.

Közelítően azonos lapbeosztásuk is. Aktuális kérdést tollhegyre tűző verssel indítanak. Tárcá, viccek, adomák, humoros eszmefuttatások, távirati sürgönyök (Telegraphische Depeschen) olvashatók, kis alakú rajzoktól illusztráltan, — 2 — 3. oldalukon. Schulze, a falusi bíró, Müller, a bürokrata cserél eszmét a közügyekről a berlini lapban, az analóg társadalmi helyzetű Nagy és Kiss a magyarban. Utolsó oldalukon szövegtől kísért képsorok láthatók, témájuk az európai —, ritkábban a belpolitikai helyzet. Vonalrajzok, amelyek alig veszik igénybe a fény- és árnyék hatásának lehetőségeit.

Az élelap-alapítás tervét fontolgató Tóth Kálmán előtt példaként eleinte a Frankenburg Adolf szerkesztette *Bolond Miska Naptára* áll (tőle kölcsönzi névadóját és szövivőjét, Bolond Miskát is). Frankenburg osztatlan hazai elismerésnek egyébként korántsem

⁴ A francia eredeti mellett szól pl. az idegen ország jellemzése: tenger mellett fekszik, népe „a tudományokat a' tudosság gráditsának leg főbb fokára emelte, a jó erköltsöket gyakorolta, és majd tsak nem leg megszűsőbb látó elmével, fontos, s sokat átaltható ítélettel volt adományozva”. Az, hogy csak a katolicizmus gúnyrajza szerepel a műben, szintén azt erősíti meg, hogy olyan országban készült, ahol más egyházaknak nem volt befolyása.

⁵ Ezúton szeretném megköszönni Dr. BEKE Margitnak, hogy lehetővé tette számomra a kézirat használatát.

örvendő naptáraiban (a *Pesti Napló* alkalmanként bírálja Saphir-majmoló, humorban gyér, életben idejét múlt kalendáriumait), az udvari kancellária hivatalnokaként másként, s a beavatottak tájékozottságánál fogva látszólag bátrabban reagál a mindennapok tényeire, az elért eredményeit inkább óvó, mint kockáztató *Üstökös*nél (a bécsi lapok az abszolutizmus idején magyarországi társaiknál mindig szabadabban írhattak).

Azután élve az Októberi Diploma megjelenését követő interregnum lehetőségével („1860 végétől kezdve, a sajtó majdnem egészen szabaddá lett, a rendőrség nem kapott utasításokat, fejét vesztette s mi a zűrzavarban utósó cseppig kiöntöttük a gyűlölet poharát, mely a tizenhárom éves abszolutizmus és germanizáció aljasságaitól egész a habzásig megtelt”. — Tóth Kálmán: *Irka-firkák*. Bp [1877] 25. l.), nemcsak külsejében, mondandója intenzitásában is berlini mestere nyomába lép a *Bolond Miska*.

Az ötvenes évekre szellemi nagyhatalommá, politikai tényezővé lett *Kladderadatsch* humora harapós, a satírába játszó, főként ha a nemzeti liberalizmus ellenfeleiről, III. Napoleonnól, Bismarckról van szó. Mintha csak Saphir bonmotját illusztrálná: a berliniek akkor viccelnek, ha éhesek, a bécsiek, ha jóllakottak. Ezért gyakorol elementáris hatást — az *Üstökös* kivételével — valamennyi 1860 októbere után keletkezett élelapunkra, s az osztrák abszolutizmus iránti gyűlöletből fűtött hazai közvéleményre.

A *Hölgyfutár* 1860. márc. 15-én közli, hogy Emich Gusztáv tulajdonosként „karikatúrai hetilapra kapott engedélyt”, Tóth Kálmán szerkesztésében. A június 4-én megjelenő lap (évi előfizetési díja 6 forint) első száma 7000 példányban fogy el.

Szerkesztője, az ötvenes évek népszerű költője, ilyen minőségben is próbált személyiség: 1856 óta a *Hölgyfutár* élén áll és ő mentette meg a biztos bukástól a tönk szélén álló lapot. Nem kezdő, mint humorista sem. 1852 óta jelennek meg ilyen természetű írásai a *Hölgyfutárban* (*Pest és vidék*. Humorisztikus látesőn nézve, *Mozgó képek*), Zöld Ördög álnéven írt *Kék levelei* (uo. 1858) pedig kifejezetten kedveltek.

Munkatársai sorában ott találhatjuk a nagy hírlapírói tapasztalattal rendelkező Frankenburg Adolfot, a lapszerkesztőként ugyan saját hibáján kívül megbukott (*Garaboncs Diák*), de szakmai körökben jegyzett Szokoly Viktort és a lap minden bizonnyal legvonzóbb értékét képező Jankó Jánost, a „rajztoll humoristáját”.

Eleven, változatos, humorban gazdag a lap, a közélet minden mozzanatára kiterjeszkedni törekvő. Magyaros célzásai találóak és mégsem bántók. Főleg rajzos karikatúrái aratnak megérdemelt sikert. („Bámulva olvassa itt a magyar emigratio ön lapjait — írja Londonból a szerkesztőnek Csernátony Lajos — s csodálkozva nézzük a nyomtatás *ubiját*, hogy e lap csakugyan Pesten jelenik-e meg?” Utóbb — névtelenül — Csernátony is a munkatársak sorába szegődik. I. m. 23. l.)

Legnépszerűbb figurája *Kipfelhauser*, a lojális pesti burger lesz, aki elrémülve ad hírt barátjának, Krämernek írt leveleiben a Pest-szerte, sőt családján belül is bontakozó rebellióról: „Én készülök Hesszen-Kasszelbe; ott három embernél többnek soha sem szabad összejönni, s a családapák, akiknek négy gyerekük van, hadi törvényszék elé állíttatnak. Ott van aztán szép, csendes boldog élet” (1860. aug. 26., 13. sz. — „Ez a Kipfelhauser volt — írja Tóth, legszerencsésebb találmányom, az ő lojalitását a rendőrségnél komolyan vették, néha még meg is dicsérték érte, midőn a maró gúny fölött az egész ország kacagott; csak 1861 végén — Bécsből jött figyelmeztetés folytán — kezdtek vigyázni Kipfelhauser úrra s lojalitását nem vették többé kész pénznek”. I. m. 24. l.).

Bolond Miska — Kakas Mártonhoz hasonlóan — a szerkesztő alteregója lesz, Kipfelhauser úr elmékedéseinél mélyebb és tágabb szemhatárú, Kakas Márton-reminiscenciát hordozó „vezércikkverseiben”. Tóth mindezt nem is tagadja: „Mikor én a Miskát megindí-

tottam, nem adtál te akkor egyebet adománál, meg jó verseknél; a verseket igyekeztem tőled eltanulni" (*Kakas Mártonhoz*. 1860. nov. 25., 26. sz.).

Az országgyűlés felosztatását követően sajtóviszonyaink zordabbá válnak. A jós szól a *Hölgyfutár*ból a Sebestyén téri Fogoly vendéglő névváltoztatását kommentálva: „A 'Bolond Miska' nevű vendéglő 'Fogoly'-ból lett. Ez hagyján, csak a Bolond Miskából ne legyen fogoly" (1861. nov. 16., 138. sz. *Budapesti hírharang*).

Pedig lett! Először 1861. dec. 24-én ítélték egy havi fogságra, azután 1862 augusztusában állították haditörvényszék elé. A névleges szerkesztést mindkét alkalommal Szokoly Viktor vette át. Tóth Kálmán kiválása és a lap sajtó-körülményeink kényszerítette elszűrése okából, 10 000-ről 4 000-re olvadt le az előfizetők létszáma. „No de fogy s nő más dolog is, /Ez kétségbe so se visz, / Együtt leszünk azért egyszer / Mi még százezeren is" — vigasztalja híveit a szerkesztő (*Viszontlátásra*. 1862. jan. 19.).

Az 1865 nyarán bekövetkezett rendszerváltozás hoz nagyarányú fellendülést a *Bolond Miska* életében; 1865 októberétől Tóth Kálmán *névlegesen* is visszaveszi irányítását. Éclaphoz métó szellemes ötlettel kedveskedik kitartó prenumeránsainak. Mellékletként az 1865. júl. 30-i számhoz megküldi a provizórium idején lefoglalt rajzait. E képsorozat mindennél szellemesebb karikatúrája a letűnt időknek.

A *Bolond Miska* a korábban elmondottak ellenére sem *Kladderadatsch*-epigon; hazai viszonyaink jellegzetes termékévé lett, a rokon vonások őrzése, sőt ápolása mellett. Nem képvisel azonos súlycsoportot az *Üstökös*szel, látványos sikere, kétségtelen értékei és érdemei ellenére sem. Az *Üstökös* humora mélyebb és eredetibb, tárgykörben gazdagabb, jobb alkotásaiban (s ezek nagy számban vannak) az események múltával nem fakuló, időtálló, irodalmi rangú humor. A *Bolond Miska* közlendői jobban kötődnek az aktualitáshoz, népszerűsége ezért lármásabb, de mulandóbb, az irodalom helyett inkább a zsurnaliztika felségvizein horgonyozó. A korszükséglet szülötte, az élc-lap-készítés másik lehetősége. Az eseménytelenségéből kilódult politikai élet egy, az *Üstökös*nél frissebben, merészebben reagáló élc-lapot igényelt, ha leszállított irodalmi igények árán is.

Elvi álláspontjuk azonos, mindketten a liberalizmus eszmekörén belül mozognak, ábrázolásuk eszközeül a humort használják. A szatírához szükséges fölény csak az elnyomó hatalom intézményeivel, kiszolgálóival szemben van jelen közlésre került írásaikban.

A *Kladderadatsch* mezében lép pástra a *Handabanda* (1863. jan. 10—jún. 13.) is. Csak a *Wochenkalender* hiányzik a fejléerről reánk tekintő, *Handabanda*-feliratú lobogót tartó, dobos, csörgősipkás bohóc-figura két oldaláról. Többnyire verssel kezd, nem olyan sikerültekkel, mint a *Bolond Miska* (hogy a *Kakas Márton*éit ne is említsük). Belső oldalai is az elődök mintázata (Müller és Schulze, Kiss és Nagy helyett itt Bizakody és Eszélyessy diskurál), utolsó lapján — természetszerűen — aktuális eseményeket illusztráló karikatúra-rajzok láthatók. (Felelős szerkesztő és laptulajdonos Kákay Aranyos, kiadó Noséda Gyula, évi előfizetési díja 6 forint.)

A rendszerint huszár altábornagyi egyenruhában díszelgő Pálffy Móric gróf, a provizórium Magyarországnak helytartója — Tóth Kálmántól tudjuk — sokszor célzott arra: mennyire örülne neki, ha a közvéleményre olyan nagy hatást gyakorló *Bolond Miskát* megnyerhetné a „nemzeti kormány” érdekei képviselőtére. Tóthnak ez nem volt kedvére, Kákay Aranyosnak annál inkább („Nevem — mutatkozik be *Kecskeméthy Aurél* — matematika tétmény = aequale Kákay; azaz olyan kritikus, ki a kákán is csomót keres . . .

nem a politikai csomókat értem, miket ha Isten nem segít ti se oldotok meg ott, a ,vonal fölött', hanem értem csak a társadalmi s művészi életünkben előfordulókat". *Tárcaírói programok.* 1860. dec. 1., 1. sz.).

A *Handabanda* az első kormánypárti élelap a magyar sajtó történetében. Szerkesztője, Kecskeméthy — *Naplójából* értesülünk — katolikus főpapoknál, arisztokratáknál házal lapja anyagi alapja biztosítása érdekében (500 forintot Pálffy helytartó is utaltat ki neki).

A kor egyik legkiválóbb publicistájával és fölöttébb ellentmondásos személyiségével találjuk magunkat szemben. „Az ember gyenge, a gyomor erős” — jelszavát hangoztatva, rögtön az abszolutizmus korának kezdetén hivatalt vállalt, és mindvégig jól fizetett állásokban dolgozik. „Bach-huszar” és Széchenyi bizalmas körének tagja. Szívesen közöl tőle cikkeket Arany is — és Csengery a *Budapesti Szemlében*. „Kecskeméthy Aurél — mutatja be olvasóinak Vajda János —, az aranyos humorú Kákay, a leggénialisabb magyar journalist, a vérré váló humorú magyar tárcaíró” (*Nővilág*, 1861. okt. 15., 20. sz., 316. l.)

Humoristaként az 1861-es országgyűlésről írt *Országgyűlési árny- és fényképek* c. karcolataival arat nem mulandó sikert („Régóta nem jelent meg magyar könyv, mellyel annyit foglalkozott volna a közönség — írja a *Pesti Napló* —, mint e szelleműsán, sok humorral s mégis lehető kíméléttel írt könyvvel”). 1861. aug. 7., 180-3446. sz. Különfélék). *Nem mulandót*, hiszen Kákay Aranyos néven írta Mikszáth Kálmán is országgyűlési pillanatfelvételeit, tisztelegve ezzel is a mesterként becsült úttörő előtt.

A *Handabanda* tartalmát tekintve — úgy tűnik — sikeresen ered verseny társai, az *Üstökös* és a *Bolond Miska* nyomába. Mint a kormány kezére dolgozó, s így a középbirtoikos nemesség vezette nemzeti opposzició ellen hadat viselő élelap, leleményesen választja meg humorának csapásirányát is, az ellenfelei tulajdonaként feltüntetett lármás, romantikus hazafiság nevetségessé tételét.

Nem hagyja ki azt a „ziccet” sem, amely az önértékében polgárosító osztrák koncepciót a „vármegyeház ablakából szemlélődő” nemesi politikai magatartással szemben — főként az értelmiség előtt — illúziót keltővé teszi. Hangjában azonban sok a frivolság, a nemzeti érzést okkal, ok nélkül sérteni látszó cinizmus. Még gazdái sincsenek igazán megelégedve Kecskeméthyvel és lapjával. Nem csoda, hiszen őket legalább annyira lenézi — s ez írásaiból, lapjából ki is tetszik — mint a hivatalból élc tárgyává tetteket. Az 1847-es alapon álló konzervatívok kifejezetten indignációval nézik működését.

Pálffy — Kecskeméthy *Naplója* 1863. ápr. 18-i bejegyzése szerint — a *Handabandára* kiutalt 500 forintot, mint a szerkesztő „privát adósságát” emlegeti. „Tehát az jön ki, hogy még én tartozom a kormányynak!” — fortyan fel keserűen.

A lapnak 1863. febr. 14-én 800 előfizetője van. „Ha a második félév nem hoz 2 500 előfizetőt, felhagyok vele” — írja *Naplójába*. Nem hozott. „Annyi bizonyos — állapítja meg Vadnai Károly a kimúlt *Handabandáról* —, hogy ennek az élelapnak *halála* is (olvassák el önök az utolsó számot) vidorabb és több szellemet tanúsító volt, mint némelyik vetélytársának mai egész élete (*Tíz nap története. Az Ország Tükre.* 1863. júl. 1., 19. sz.).

MIKLÓSSY JÁNOS

Egy Krúdy-regény változatai. A filológia nem cél, hanem eszköz az irodalmi alkotás vizsgálatához. Különösen fontos figyelni tanulságaira ott, ahol a teljesen megbízható — a kritikai — kiadások ideje még várat magára. A Krúdy életmű történetében a távoli jövőt jelenti egy kritikai kiadás terve, melynek feladata lenne a szövegek hitelesítése és hí közlése. Szükséges tehát a filológiai alapra támaszkodó elemzés. Az egyes változatokat összevetve, a pontos szöveg ismeretében lehetséges a mű hiánytalan értelmezése.

Krúdy történelmi kisregénye, *A magyar jakobinusok* a *Világ* hasábjain jelent meg először, 1910. július 3-tól augusztus 5-ig, *A mécses elalszik* címmel. Kötetben két év múlva a Képes Hét Könyvtára adta ki. Címe ekkor már *A magyar jakobinusok* volt. Az eredeti újsággözlés és a könyvben megjelent szöveg között azonban több eltérés található. Szándékos változtatások és véletlen különbség egyaránt. A két szöveg összehasonlítása nemcsak filológiai felfedezésekre ad alkalmat, hanem esztétikai tanulságokkal is jár. Az 1912-es első kiadás a *Világban* közzétett regény töredékesebb formája. A mégoly csekélynek tűnő módosítások a mű végkicsengését érintik. Az „átigazítások” eredményeként kétféle regény született.

A változtatásokat valószínűleg a kötet összeállítója, Vári Dezső végezte, mert a Képes Hét Könyvtára olvasóinak jobban megfelelt egy leegyszerűsített, egyszólamúbb regény. A *Képes Hét* számai, a lap népszerűsítő jellege, családi hangvétele megkövetelte az ilyen olvasói igények teljesítését. Az előfizetők „művelt közép réteg”-izlése meghatározta a történet alakulását. A leegyszerűsített előadásmód didaktikus olvasatot hozott létre. S az első kötetmegjelenést követően mindeddig egy szürkébb, egyszólamúra hangolt változat került forgalomba.

A regény utolsó fejezete (Az éj a ferencesek kolostorában) minden kötetben azzal végződik, hogy Martinovics, a halál közelségének tudatában „hangtalan, kétségbeesett, halálos retteggéssel vetette magát az ágyra”. A *Világ* közlésében ezután még két rövid mondat állt: „Odakünn a budai kakasok kukorékolnak. És a hajnalt jelentették.”¹ A két mondat elhagyásával megbicsaklik a tárgyilagos elbeszélő hang. Az újsággözlésben nem a rettegés érzésével, hanem hajnal-motívummal zárul a fejezet. A jellemábrázolás síkján értelmezve: bár közel a vég, Martinovics mégis reménykedik, kegyelemben hisz (miként megbocsátást remél az utolsó pillanatban is).

A másik eltérés az Utóhangban található. Kapeller Félix („helytartósági fogalmazó Budán”) feljegyzéséből értesülünk az utolsó napokról, a kivégzésről. Martinovics degradálására azért volt szükség, hogy „a világi bíróság végrehajthassa ítéletét”.² Megtudjuk azt is, hogy „a főtisztelendő apát egy csöppet sem volt megijedve a már kimondott halálos ítélettől”. E két mondat között azonban eredetileg Krúdy még elmondott egy anekdotát, bár zárójelben, mint a komor hangulathoz nem méltó, mellékes esetet. Életszerű, hiteles környezetrajzot teremtett így az anekdota. Mikszáthos előzmények után, Krúdy írásai-
ban sem csupán az összekacsintó mosoly, hanem a gúnyba bújtatott bírálát, a stílust átszövő ironia eszköze lett.

„Ann yi embert sohasem láttak Budán összegyülekezni, mint ezen a napon. Még az öreg Staubinger is eljött a Rácvárosból, pedig hűsz esztendeje nem lépett ki az utcára a követetvám miatt. (Nem akarta koptatni az utcaköveket, hogy adót ne fizessen. A jelenlévő nótárius Próniusz Mátyás nyomban jegyzőkönyvet vett fel az esetről, amelyet két hites polgárral aláíratott.) Én Gutfreundékkal voltam, Lizi kisasszony ezen a napon vette fel először a kankalinszínű kendőjét, amit a nagymamától örökölt. Keresztapa még akkor is bizakodva mondta, amikor az apátot fekete misemondó ruhában a katonák elvezették:

— Nem hiszem, hogy ez a pap meghaljon. Nagyon bízik a dolgában!”³

A szöveg megcsönkítésével, a remény és reménytelenség közti lélektani vibrálás érzéltetése nélkül egysíkúbb a regény, végzettségesebb a tragédia. Ebben a változatban Martinovics nem bízik a kegyelemben. Mindennel leszámol végső éjszakáján, mikor önmaga felett ítéletet tart. Az egyszerűsítő ábrázolásra való törekvés következménye az utolsó fejezet reménykeltő mondatainak mellőzése is.

¹ *Világ* 1910. 110. sz. 20.

² Krúdy Gyula: *A magyar jakobinusok*. in: Palotai álmok. Bp. 1976. 80.

³ *Világ* 1910. 110. sz. 20.

Írói-kiadói szándéktól *független* azonban, hogy a regény minden kötetkiadásából ki-maradt egy hosszabb részlet. A *Világ* 101. számában, a 24. oldalon a közlés nem ér véget. A 25. lapon még három hasábbal folytatódik a történet. A „szabad polgár éjszakáján” vagyunk, egy farsangi bolondestélyen, mely jó alkalom, hogy leple alatt összegyűljön a Szabadság és Egyenlőség titkos társasága. Martinovics, mint a szervezkedés főnöke, sorra kérdezi igazgatóit. („Mit munkáltatok eddig, testvéreim?”) Először Laczkovics kapitány számol be tevékenységéről, utána Szentmarjai lép elő. De nemsokára az „órák egyet ütöttek a kastélyban, elkövetkezett az álarcok levetésének időpontja”. Az eredeti közlés szerint nemcsak kurta epizód a titkos társaság gyűlése. A *Világ* hasábjain — a kép teljességének megfelelően — a másik két igazgató, Hajnóczy és Sigray szintén megszólal. Kapeller Félix is sorra veszi majd a halálraítélteket, amint a vesztőhely felé tartanak: Laczkovics — Szentmarjai — Hajnóczy — Sigray. A sorrend most is ugyanez.

A kimaradt folytatásrész Hajnóczy és Sigray alakját is megszínesíti. Ezzel árnyaltabb képet kaphatunk az egyébként csak vázlatosan rajzolt jakobinusok jelleméről. Mivel a részlet — az első kötetkiadást követően — mindmáig ismeretlen, teljes terjedelmében közöljük. (Az utolsó mondat a könyvben: „Hallomásom szerint Szalkai, a nádorispán poétázgató huszárja is olvasója a káténak.”⁴)

— A „Travestált Aeneis” fordítója?

— Az. A jurátus-szobákban, kancelláriák fiókaiban és táblabírák előszobáiban a fiatalság mohón olvassa tanításod, Democrite Lamontague. Uram, Orezy László úr is tudomással van arról, hogy a titkos társaságba beléptem. Nem helyeselte, de el sem tiltotta.

A főnök megszorította a fiatalember lázas kezét. Az szinte ajkaihoz emelte a kezét és mély megilletődéssel ült vissza helyére.

— Hajnóczy igazgatóm! — szólt most a főnök.

A megszólított előlépett és csendesen, nyugodtan nézett szembe a főnökkel.

— Hogy állunk új testvéreinkkel?

— A helytartósági hivatalnokok és kancellisták, akikkel én ismeretséget tartok, tömegesen megmozdíthatók mindenféle reformátor-törekvések felé. Az ő lelkük az íróasztaluk mellett csak látszólagosan nyugodalmas, halvérű lélek. A kancellárián kívül éreznek, gondolkoznak és remélnek. Mindnyájan tudjuk, hogy a francia seregek már átlépték a Rajnát és győzedelmesen haladnak előre. Mindenütt eltörlik a kiváltságokat, a nemesiséget, a hierarchiát és hirdetik az egy igaz evangéliumot; a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget. A tagok társaságunkban egyre szaporodnak; a családi tűzhelynél forradalomról beszél, a csendes hivatalnok, a szerény kancellista vérről álmodik... Most engedj meg nekem egy kérdést, Democrite Lamontague. Honnan veszünk pénzt céljaink megvalósításához? Előbb-utóbb szükségünk lesz pénzre.

A főnök felemelkedett helyéről:

— Régen vártam ezt a kérdést! És régen készen van válaszom is — mondta mélyen csengő hangon. — Ugyanazon forrás, amelyből párisi értesüléseimet szoktam meríteni, nemrégiben arról tudósított, hogy a francia konvent mindenestre kész százmillió frankot forradalmi célokra áldozni. Ebből az összegből körülbelül tíz millió frank esnék Ausztria-Magyarországra.

— A francia konvent messze van — felelt kétségbeesve Hajnóczy. — Nekünk pedig minden percben szükségünk lehet a pénzre eszméink terjesztéséhez.

A főnök ekkor kezével csendesítő mozdulatot tett.

— Testvérek, egymás között vagyunk? A tíz millió frank már meg is érkezett Bécsbe és megbízható helyen őrizet alatt van. Vasszekrényben érkezett a pénz Konstantinápolyon keresztül. A szekrény a francia konvent pecsétjével van lezárva. És e pecsétek feltöréséhez csupán nekem van jogom, azon hatalomnál fogva, amellyel a jakobinus klub felruházott.

Hajnóczy és a többi igazgatók meglepetten néztek a főnökre. Kétség, csodálkozás, ijedelem váltakozott az arcokon.

— Te tíz millió frank felett rendelkezel — mormogta Hajnóczy —, és a „Vörös ökör”-től veszel pénzt uzsorakamatra?

⁴ Krúdy Gyula: *A magyar jakobinusok*. in: Palotai álmok. Bp. 1976. 59.

— Az nem az én pénzem!
 — Biztos tudomásom van róla, hogy gyakran a legszükségesebbeket nélkülöződ és Firand, a váci utcai cipésznek még mindig adós vagy abbé-cipőid árával — folytatta Hajnóczy.

A főnök nyugodt maradt.

— És ha tudnátok, testvérek, hogy hányszor ebédelek a napnál a Dunaparton?! — mondta csendesen. — A szekrényen a pecsétek érintetlenek. Még nem érkezett el az ideje, hogy a pénzhez nyúljak.

— Bizony nem ártana egyikünknek sem egy tisztességes gúnya — dörmögte Laczkovics kapitány, de hirtelen lenyelte a többi mondanivalóját, mert az ajtó csendesen felnyílt és az öreg titkár ezüstfeje lett láthatóvá.

— Gróf Sigray kér bebecsátást! — mormogta csöndesen.

— Lépjén be a negyedik igazgató és a „Szabadság és Egyenlőség” társasága ezennel átalakul „Reformátorok Társaságá”-vá és úgy folytatjuk tennivalóinkat! — szolt a főnök.

Az ajtón egy középtermetű, halovány arcú, ideges mozgékonyaságú férfi lépett és nyugtalanul nézett körül.

— Nagyon örülök — mondta könnyedén meghajolva —, hogy együtt találom az urakat és szerencsém van főnökünkhöz is. Néhány mondanivalóm volna ugyanis társaságunk vezetőihez.

A gróf meglehetősen kopott, sőt szegényes jelmezben volt, habár egy középkorú olasz zsoldosvezér ruháját próbálta megközelítőleg utánozni. Bőrkesztyűjéből kilátszottak ujjai és a félretaposott sarkú csizma vörös volt az ócskaságtól. Balszemét állandóan idegesen hunyorgatta és akadozva beszélt, mintha nem volna egészen bizonyos abban, amit mondani akar, vagy mintha ivott volna:

— Még egyszer, nagyon örülök, urak, hogy együtt találom önöket. Már régebben tisztelegtem volna a mára hirdetett gyűlésen, de kedves nőm akadályozott ebben. Tudomásomra jutott ugyanis, hogy kedves nőm valamely úton-módon meghívót szerzett az estélyre, nos, és ezentúl minden szabadabban, illetlenül viselkedő álarcosnőben kénytelen voltam kedves nőmet sejtetni. Sőt azt hiszem, meg is csíptem volna, ha idejekorán el nem tűnik egy francia abbé karján. Haha. Mindenki gazember, aki megházasodik!

— Pardon, gróf úr — szolt közbe a szelfd Hajnóczy —, talán mégsem tökéletes ez az axióma, hisz magam is házasodni készülök.

— Ezer bocsánat... Nos, azután sokáig kellett gyönyörködnöm a palota igazán rendkívüli képgyűjteményében, amíg némileg elfelejtettem bosszúságomat. A kedves, elfátyolozott zene is hozzájárult harmóniám visszatéréséhez. Nos, most itt vagyok önök között és tisztelettel kérdezem, hogy kik léptek be tagokul a mánás-világból társaságunkba. Mégis szeretném, ha nem csupa professzor, deák meg hasonló publikum foglalná el a tagsági helyeket, hanem néhány nagynevű arisztokrata is. Mert biztos tudomásom van arról, hogy főrangú uraink nagy élvezettel olvassák a „Moniteur”-t, sőt társaságban, egymás között szimpátiával tárgyalják a forradalom eredményeit.

— Ó, nemsokára tagjaink sorában lesz az egész arisztokrácia! — mondta a főnök. — Türelem, kedves gróf. Mánásaink mindig lassan mozdulnak.

— Ah, ha már rendelkezhetnék velük! — sóhajtott a gróf.⁵

FRÁTER ZOLTÁN

A szegedi Munkáskönyvtár történetéből. Évekkel ezelőtt régi, sajátos mintájú félvásznon kötést viselő könyvekre figyeltem fel a JATE Központi Könyvtárában. Gerincükön kerek címkét viseltek, amelyen tussal írt, jellegzetes betű- és számjelzetek voltak. A könyvekben, a cím alatt ovális és szögletes pecsétek tanúskodtak az egykori tulajdonosról. „Szegedi Munkáskönyvtár Ad 25, Ag 43 . . .” Akkor még szinte semmit sem mondtak számomra ezek a betűk és számok. Keresni, kutatni kezdtem jelentésüket, egyben a könyvtár történetét is.

Ezt követően az egyetemi könyvtárban mintegy 950 „társára” bukkantam ezeknek a könyveknek. Voltak közöttük folyóiratok is. Szétszórtan, a város más könyvtáraiban is

⁵ Világ 1910. 101. sz. 25.

találtam munkáskönyvtári köteteiket: a Somogyi-könyvtárban, a Szegedi Nyomda könyvtárában, s az Építőipari Vállalat szakszervezeti könyvtárában.

A könyvtár történetének anyagát is kezdtem gyűjteni. A gyűjtés több-kevesebb eredménnyel járt. Sajnálatosan a könyvtár teljes iratanyaga elkallódott, elveszett. Csupán a két katalógust, egyiket csak leírás alapján, s az SzDP szegedi orgánumának *A Munkának* 1919—1921-es évfolyamait használhattam, mint korabeli helyi frásos forrásokat. Számos adatot, részletet szolgáltatottak viszont a visszaemlékezések. Így kerekedtek ki, váltak nyomon követhetővé — ha vázlatosan is — a könyvtár történetének, működésének fejezetei.

A szegedi Munkáskönyvtár, a helyi szakszervezetek egyesített könyvtára tevékenységének történelmi háttere jórészt a Horthy-fasizmus 25 éves uralma volt. Ezen időszakban a szegedi könyvtár — testvérintézményeihez hasonlóan — több funkciót töltött be. Hozzájárult a szervezett munkásság könyv- és olvasási igényének kielégítéséhez, illetve felkeltéséhez, igényes olvasóvá neveléséhez. Lehetőséget biztosított a munkásosztály általános műveltségének szélesítéséhez, bővítéséhez. Ezzel párhuzamosan az ideológiai nevelőmunka fontos eszköze volt a szocializmus, a marxizmus eszméinek terjesztésében.

A szegedi Munkáskönyvtár helyiségei, a hatásában és méretében jelentős állomány elhelyezése mellett, lehetővé tették a helybeni olvasást is. A könyvtár választékot jelentett és biztosított — a többi kulturálódási lehetőséggel együtt — a szabadidő hasznos, igényes eltöltéséhez. Gyakran a Munkáskönyvtár falai között kaptak helyet az olvasott műveket és a saját tapasztalataikat megvitató munkások, a politikai témájú szemináriumok és a kommunista párt tagjainak illegális összejövetelei.

„A munkáskönyvtárak szerepét növelte, hogy a munkások anyagi helyzetükből következően csak igen ritkán vásároltak könyvet. Jó közkönyvtárakat pedig vidékünkön (a Viharsarokban) az 1920-as években csak elvétve találunk.”¹ A könyvtár jelentőségére, hatókörének nagyságára utal az a tény, hogy 1927-ben a vidék második legnagyobb állományú munkáskönyvtára volt.

A szegedi Munkáskönyvtár létrejötte, elhelyezése és működése. A könyvtár létrejötte az 1910-es évekhez fűződik. 1918 végétől, Szegeden a Szakszervezeti Bizottság kezdeményezésére az addig elszigetelten működő szakmai könyvtárak egyesülésre törekedtek. Az egyesített Munkáskönyvtár, mely többek között a bőripari, cipész és eszmadia, fa-, festő- és földmunkások, vas- és fémmunkások, könyvnyomdászok és betűöntők könyvtáraiból jött létre, 1919. május 1-ével kezdhetett meg intézményes tevékenységét.

Abból következik, hogy a szakszervezetek lényegileg a Szociáldemokrata Párt vezetésével működtek, a könyvtár elnevezése „A szegedi szociáldemokrata Szakszervezetek egyesített Munkáskönyvtára” lett. (Egy-két szakszervezet külön is működtetett könyvtárat, pl. a nyomdászok.)

A szegedi Munkáskönyvtár is egyike volt azoknak a művelődési intézményeknek, ahol legális keretek között az illegalitásban működő kommunisták, valamint a baloldali szakszervezeti és szociáldemokrata vezetők irányításával a helyi szervezett munkásság forradalmi ideológiáival ismerkedhetett meg, sokoldalúan képezhette magát, készült fel a proletárhatalom kivívására.

A Munkáskönyvtár elhelyezése, sorsa szorosan kapcsolódott a mindenkori Munkásotthonhoz. Lázás, fáradságot nem ismerő munkával átalakított volt honvédlaktanya, a munkásság palotájává lett Berliini körúti Munkásotthon — első, sajnos nem végleges otthona a könyvtárnak, a könyveknek. Az épületet a Munkástanács kérésére 1918 decem-

¹ BÁRÁNY Ferenc: *A viiharsarki munkásmozgalom az ellenforradalmi rendszer első évtizedében*. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó 269.

berében engedte át a hadügyminisztérium Munkásotthon céljaira. Az erről szóló hírt a *Szegedi Napló* 1918. december 19-i számában *Az új ház* c. névtelen cikkben Móra Ferenc kommentálta:

„Itt egy világeszme kapott lakhatási engedélyt egy olyan házra, amely egy másik világeszme számára készült. A maga emberségének hermelin-palástjába öltözött felséges uralkodó, a Munka vonul be abba a szomorú palotába, amelynek köveit a kizsákmányoltak, a szegények, a nyomorultak verejtékével ragasztották össze, hogy vára legyen az erőszaknak, elnyomásnak, a világbíró militarizmusnak . . . A munkásság, amely elnyomva, lenézve, semmibe véve nagyra és hatalmassá tudott nevelődni a Feketeház zugaiban és sikátoraiiban, méltóságát, egységét, minden személyi érdeken felülálló szervezettségét, ami legnagyobb erejét adja, őrizze meg napos levegős új otthonában is, s amit a türes és szenvedés kovácsolt össze, azt ne lazítsa meg és ne bomlassza szét a hatalom birtoka sem.”²

A szükséges átalakítási munkák után május 1-én kerül sor a Munkásotthon megnyitására, egyben az egyesített könyvtár felavatására is.

A szervezkedő, majd a hatalomra kerülő ellenforradalmi erőkkel szemben igazi bátyává, az ellenállás központjává lesz a munkásság új otthona. A helyi proletáriátus erejét mutatja az a tény, hogy a Munkásotthon működésének megszüntetésére irányuló kísérlet végülis kudarcba fullad. A város ellenforradalmi vezetői egyhónapi bezárás, megszállás után kénytelenek azt jogos tulajdonosának, a szegedi munkásságnak visszaadni. Az újbóli, az 1919. július 17-i megnyitásra írja szép versét Juhász Gyula *A munkásotthon homlokára* címmel. 1919 őszén bővül a Munkáskönyvtár szolgáltatása, megnyílik az olvasóterem. Ez alkalmából a helyi szociáldemokrata sajtóban, *A Munkában* a könyvtárat és tevékenységét ismertető cikk jelent meg, egyben ösztönözve a munkásolvasókat annak látogatására. Az ismeretlen cikkrő utal a könyvtár létrejöttében szerepet játszó tényezőkre: „A munkásmozgalmak fejlődése kívánatossá tette, hogy ezt a fontos kultúrintézményt a szakmai szervek szűk szerveitől függetlenítsék. A munkásság képzése, nevelése oly nagy érdeke a munkásmozgalomnak, hogy a munkáskönyvtár felállításával tovább késlekedni nem lehetett.” Ezt a célt gondosan összeválogatott tudományos és szépirodalmi művek szolgálják. A közel 4000 kötetnyi állomány további gyarapodását a pártélet fellendülésétől, valamint a szakszervezetek támogatásától várja. A könyvtár gyarapítására egyébként gyűjtőíveket bocsátottak ki, és már is több ezer korona és sok könyv gyűlt egybe.

A cikk pontos leírását adja a könyvtár akkori működésének is: „A könyvtárhoz tartozik az olvasóterem, melyet jól és kényelmesen rendeztek be. Az olvasóteremben a könyveken kívül lapok és folyóiratok állnak a tagok rendelkezésére. A kulturális bizottság határozata alapján a könyvtár és az olvasóterem egész napon át (vasárnap) nyitva van.”³

Nem érdektelen az október 5-én tartott ünnepélyes megnyitó műsorának felidézése, melyen Juhász Gyula erre az alkalomra írt *Új gondolatok* c. versét mondta el. Az ünnepélyen Schwartz Izsó, az első könyvtáros ismertette a könyvtár alapításának körülményeit, s jelentést tett annak állapotáról. A gazdag és színvonalas programú műsor Juhász Gyula szavaival fejeződött be. A megnyitó után Eidus Bentian *A könyv és az olvasó* c. tanulmányát Mihályka Lajos olvasta fel.

A Munkáskönyvtár — Pusztai P. József visszaemlékezése szerint — az épület első emeletének balszárnyán helyezkedett el, s két nagyobb helyiségből állt. A könyvtári, a könyveket tartalmazó szobából és az említett olvasóteremből. Az olvasóterem berendezése igényes és korszerű volt, hosszú, széles asztalokkal, székekkel, új asztali lámpákkal.

² PÉTER László: *Szeged irodalmi emlékhelyei*. Szeged, 1974. 82—83.

³ *A munkáskönyvtár olvasótermének felavatása*. = *A Munka*, 1919. október 7.

1920-ban, az ellenforradalmi erők felülkerekedésével a szegedi munkásság távozni kényszerül a korszerűen berendezett és felszerelt épületből. A végleges és megfelelő elhelyezést biztosító Hét vezér utcai épület megvásárlásáig hat év telik el a Munkásotthonnak szűkösen helyet adó Maros utcai volt Kis Kaszinóban. Egészen pontosan a régi, földszintes épület Maros utca felőli kis szobájában telt el ez a hat év. A szűkös helyviszonyok miatt itt már nem volt olvasóterem, csupán egyetlen helyiség szolgált a könyvtári tevékenység színhelyéül.

1926-tól a Hétvezér utcai Munkásotthonban, az udvari épületben, kap végleges helyet a könyvtár. A földszinten levő nagyobb méretű, bepolcozott szoba megfelelőnek bizonyult a könyvvállomány elhelyezésére, de helybenolvasásra sajnos itt sem volt lehetőség. 1944-ben a fasiszta megszállást követő napokban a könyvtár is osztozik a Munkásotthon sorsában. A felszabadulás után a szakszervezetek központi épületébe kerül át a könyvtár állománya.

A könyvtár katalógusai. A Munkáskönyvtár 1919-ben már közel négyezer kötete szükségessé tette az állomány egy meghatározott rendszerben való rögzítését és feltárását.

A hozzáférhetőség maximális biztosítása, valamint a választás és a kölcsönzés megkönnyítése érdekében 1920-ban hozott határozat 1921-ben valósult meg.⁵ Az első nyomtatott katalógus megjelentetését a munkásolvasók ismételt anyagi áldozatvállalása tette lehetővé. A katalógus elkészültét követően annak szakrendszerén alapuló állományátrendezésére is sor került 1921 nyarán.

A könyvjegyzék a húszas évek legelejének könyvvállományát osztja be 16 osztályba:

A Társadalomtudomány	I Földrajz
B Történelem	K Természettudomány
C Politika	L Mennyiségtan
D Jogtudomány	M Műszaki tudomány
E Hittudomány	MA Ipar és kereskedelem
F Bölcsészettudomány	N Mezőgazdaság (Agrikultúra)
G Széptan (Esztétika)	O Szépirodalom
H Nyelvészet (Filológia)	P Vegyesek

és 97 csoportba (abc stb.) (Az osztályok és csoportok, egyben sorrendjük kialakításánál figyelembevett központi szempontokból, vagy a felhasznált forrásokról, mintákról egyelőre nincsen írásos dokumentumunk. Feltételezzük csupán, hogy a Somogyi-könyvtár hasonló formai megoldású katalógusa ismert volt az összeállítók előtt.

A katalógus tulajdonképpen két nagy egységre tagolja a könyvtári állományt. Az egyik csoportot, a tudományos vagy ismeretterjesztő irodalmat az A-tól N-ig terjedő osztályok alkotják, a másikat a szépirodalmat az O jelzetű osztály tartalmazza. Ezt a kézenfekvő, a könyvanyagból adódó logikus tagolást rögzíti majd formájában is az 1930-as gépelt jegyzék.

A Munkáskönyvtár egy másik, hasonló céllal készült későbbi katalógusáról egyelőre csak Szilágyi János munkája alapján tudunk.⁶

Az 1930-ból származó gépelt könyvjegyzék már leegyszerűsödött, lényegében jól csoportosított szakrendszert tár elénk. Figyelembe véve a helyi adottságokat három nagy egységre osztja az állományt, s a szakrenden belül szintén betűrendben sorolja fel a könyveket:

⁴ *Megnyílik a munkáskönyvtár olvasóterme.* = A Munka, 1919. október 4.

⁵ *A szegedi szociáldemokrata szakszervezet egyesített munkáskönyvtárának könyvjegyzéke.* Összeáll. Szedlitska Lajos. Első kiad. Szeged, 1921. 95.

⁶ SZILÁGYI JÁNOS: *A magyar munkáskönyvtárak a két világháború között (1920–1944).* Bp. 1961. (Az 1930-as szegedi gépelt katalógusról l. a 83–86. és 88.)

A) Tudományos irodalom

- Aa Természettudomány
- Ab Társadalomtudomány
- Ac Szocializmus
- Ad Munkásmozgalom
- Ae Közgazdaságtan
- Af Történelem
- Ag Politika, publicisztika
- Ah Földrajz, útleírás
- Ai Művelődéstörténet, neveléstan, irodalomtörténet
- Aj Széptan, művészet
- Ak Bölcsészet
- Al Műszaki könyvek
- Am Lexikonok, folyóiratok, hírlapok
- Vegyes művek

B) Szépirodalom

- Ba Verses művek
- Bb Színművek
- Bc Regények, elbeszélések, rajzok, mesék, riportok
- Bd Gondolatok, elmélkedések
- Be Ifjúsági iratok
- Bf Évkönyvek, albumok, almanachok

C) Német könyvek

- Ca Tudományos irodalom
- Cb Szépirodalom

A szakrendi csoportosítás alapvetően új vonása a dialektikus materialista szemlélet jelentkezése. A természettudomány a valóság megismerésének alapja kerül az első helyre, s ezt követik a társadalomtudomány területéhez tartozó művek. „Helyesen külön kiemeli a szocializmus és a munkásmozgalom kérdéseivel foglalkozó műveket, s helyesen együtt tartja e szakrendszer a közgazdaságtan, a történelem és a politika alosztályait. A tudományos irodalom csoportosításába azért belecsúszott néhány hiba is: az első társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozó tudomány: a Társadalomtudomány, amelyen akkor a polgári szociológiát értették; a bölcsészet nagyon háttérbe szorult és elszakadt a rokon tudományágtól: a társadalomtudománytól, a történelemtől és a politikától.”⁷

Zsúfoltak és önálló alcsoportokat igényelnek az Ai. és Am. jelzetű egységek. „A szépirodalmi művek csoportosítása alapvetően jó, csupán a „Gondolatok, elmélkedések” alcsoport könyvei kíváncsnának — különösen néhány szerző esetében — inkább a filozófiai művek mellé, s az évkönyvek és az albumok nem tekinthetők szépirodalmi műveknek”.⁸

Szilágyi János önzetlenül rendelkezésemre bocsátott jegyzetei arról tájékoztatnak, hogy a gépelt szöveg javításokat is tartalmazott. E módosítások szerint, később, az alábbi osztályok alakultak ki:

- „A. Tudományos kiadványok
- B. Művészeti (szépirodalmi) kiadványok
- C. Vegyes kiadványok
- D. Ifjúsági kiadványok”

Az egységesen elfogadott és alkalmazott szakrendszer hiánya eleve forrása volt a vitatható, problematikus megoldásoknak. Az adott időszakban éppen ezért volt jelentős a fenti két katalógus megjelentetése — különösen az első — mert egy bizonyos rendszert kialakítva, abban próbálta — nagyrészt megfelelően — elhelyezni a tekintélyes terjedelmű állományt.

A könyvjegyzékek hibái, vitatható megoldásai azonban nem akadályozták tájékoztató és irányítói funkcióik betöltésében, s hosszú éveken át voltak megbízható segítőitársaik a munkásolvásoknak.

A könyvtár állománya. A szegedi Munkáskönyvtár állományának összetételét és nagyságát tekintve a vidék legjelentősebb munkáskönyvtárainak, s egyben a város legértékesebb könyvtárainak egyike volt.

⁷ SZILÁGYI JÁNOS: i. m. 86.

⁸ SZILÁGYI JÁNOS: i. m. 86.

1919 októberében a könyvtár olvasótermének avatásakor közel négyezer kötetet említ a könyvtárosi beszámoló. Nagyjából ezt az állományt rögzíti a könyvtár 1921-ben megjelent első, nyomtatott katalógusa. Madzsar József *Társadalmi Lexikona* 5070 kötetes könyvtárról tesz említést 1927-es datálással. Bárány Ferenc idézett művében szakszerkezeti források alapján a következő állomány nagyságokat rögzíti: 1921 — 3963, 1922/23 — 5720, 1924 — 5981, 1926 — 4199, 1928 — 8522.⁹ Egy 1930-ban készült gépelt katalógus 2805 művet foglalt magában. Weltner Mihály visszaemlékezésében 6000 kötetre teszi a fasiszta megszálláskor bezárt szegedi Munkáskönyvtár állományát.¹⁰

A szegedi Munkáskönyvtár könyv- és folyóiratállományának rekonstruálására és elemzésére is e katalógusok alapján van lehetőségünk. A lappangó 1930-as gépelt katalógus lehetővé tenné, hogy elemezhessük az állományban bekövetkezett tartalmi változások tendenciáit, s nyomon követhessük a céltudatos állománygyarapítás elveit.

Mind a két könyvjegyzék arról tanúskodik, hogy a könyvtári állomány — 1921-ben 2728 mű, 1930-ban 2805 mű — többségét mindenkor a szépirodalmi művek alkották. 1921-ben 1778 művet, 1930-ban 1609 művet rögzített a szépirodalmi osztály. A különféle műfajokhoz tartozó, többségükben haladó és színvonalas alkotások egyrészt a könyv, az olvasás megszerettetésében, a rendszeres olvasóvá nevelésben, a pihenés, a szabad idő eltöltése egy igényesebb formájának kialakításában szolgáltak segítségül. Másrészt számos mű témájával, mondanivalójával osztályöntudatra nevelt, érdeklődést keltett a politikai és társadalomtudományi művek iránt, s osztályharcos magatartásra nevelte az olvasót.

Az 1921-es és 1930-as katalógusok tanúságai szerint az epikai műfaj, az elbeszélés és a regény (1921-ben 1339 mű, 1930-ban 900 mű) játszott döntő szerepet ebben; a klasszikus és kortársi külföldi szerzők közül elsősorban Anatole France (29 kötet), Balzac, Barbusse, Csehov (16 köt.) Dickens, Diderot, Dosztojevszkij, Dumas, Flaubert, Gogoly, Goncsarov, Gorkij (33 köt.), Viktor Hugo, Lermontov, Jack London, Thomas Mann, Maupassant, Romain Rolland, Sienkiewicz, Upton Sinclair, Stendhal, Swift, Thackeray, Tolsztoj (19 köt.), Turgenyev (15 köt.), Mark Twain, Verne (41 köt.), Wells, Wilde, Zola (59 köt.), a hazai szerzők közül pedig Ambrus Zoltán, Barta Lajos, Biró Lajos, Bródy Sándor (23 köt.), Gábor Andor, Gárdonyi Géza, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula (25 köt.), Jókai Mór (125 köt.), Mikszáth Kálmán (42 köt.), Móra Ferenc, Móricz Zsigmond (12 köt.), Révész Béla, Thury Zoltán, Tömörkény István (14 köt.) írásai révén.

Számukban és hatásukban is jelentéktelenek voltak a kevésbé színvonalas és reakciós mondanivalójú regények, írások, D'Annunzio, Beniczky, Herczeg Ferenc, Ohnet, Erdős Renée, Pekár Gyula és néhányuk művei.

Többségében haladó és értékes gondolatokat közvetített, terjesztett a maga sajátos eszközeivel a lírai műfaj is. (1921-ben 166 mű, 1930-ban 194 mű.) A többi között Goethe, Heine, Puskin, Ady (számos, még az életében megjelent kötet, valamint az 1919-es *Nyugat*-szám is), Arany, Csokonai, Juhász Gyula (1921-ben 10 kötet), Kosztolányi, Petőfi (1921-ben 12 kötet), Somlyó Zoltán, Tóth Árpád, Tompa Mihály, Vajda, Vörösmarty, valamint a szocialista költők: Farkas Antal, Csizmadia Sándor, Várnai Zseni nagyszámú verseskötetei által.

A színműirodalom gazdag volta (1921-ben 208, 1930-ban 229 mű) az 1919—1920-ban kibontakozó, majd országos elismerést kivívó helyi munkásszínházzal kölcsönösen függött össze. A munkásszínházasok Balázs Béla, Bródy Sándor, Katona József, Móricz Zsigmond, Shakespeare, Calderon, Moliere, Ibsen, Gorkij, G. B. Shaw, G. Hauptmann,

⁹ BÁRÁNY Ferenc: i. m. 270.

¹⁰ WELTNER Mihály: *Emlékek a haladó szegedi múltból. A Munkásotthon.* = Délmagyarország, 1957. július 28.

Heiermanns, Romain Rolland és mások értékes és haladó darabjai közül választhattak és választottak is műsoraik összeállításánál. (A többi között 1923-ban Gorkij: *Az anya*, 1932-ben Hauptmann: *A bunda*, 1943-ban Molière: *A törvény*, 1944-ben Shaw: *A méltóság asszony imádója és a férj* c. művek bemutatásával.¹¹

Az irodalmi műfajokkal kapcsolatosan az egészséges lokálpatriotizmus jó példái figyelhetők meg. Általa ugyanis számos pozitív hatású, igényes művel gyarapodott a könyvtár. (Így Cserzy Mihály, Juhász Gyula, Móra Ferenc és mások könyvei által.)

A katalógusok tanúságai szerint igen sok mű foglalkozott politikai, társadalomtudományi és munkásmozgalmi kérdésekkel. A társadalomtudomány csoportjai, valamint az általános és szociálpolitika csoportja 1921-ben 274 művet, a társadalomtudomány, a szocializmus, a munkásmozgalom és politika osztályai 1930-ban 377 művet tartalmaztak.

Az említett csoportok és a történelmi munkák jelentős számú kötete semlegesítette a meglevő jellegzetesen szociáldemokrata, nemritkán jobboldali kiadványok hatását és lényegesen segítette a helyi munkásosztály marxista szellemű elméleti képzését, felkészülését.

Marx hat művét, a többi között a *Bér, Ár, Profit*, a *Bérmunka és Tőke, III. Napoleon államcsínje*, *Osztályharcok Franciaországban*, *Polgárháború Franciaországban* címűeket, Engels hét művét, valamint kettejük *Válogatott műveinek* Szabó Ervin szerkesztésében megjelent kétkötetes kiadását, és a *Kommunista Kiáltványt*, valamint *A tőke* német nyelvű példányát tartalmazta az állomány. Bébelnek, Szabó Ervinnek, Varga Jenőnek és Landler Jenőnek több kötete, valamint Wilhelm Liebknecht, Lafargue, Kautsky (19 kötete népszerűsítette Marx tanait) művei továbbbővítették a marxista elméletet, a nemzetközi és hazai munkásmozgalom értékes tapasztalatait.

Nem hiányzott a könyvtárból a szociáldemokrata sajtó, a *Népszava*, a helyi *A Munka*, a *Szocializmus*, valamint a polgári radikálisok indította *Husadik Század* számos évfolyama és a Galilei-kör iratai. A nyomdász szakszervezet jóvoltából hozzáférhető volt a *Typographia* jó néhány évfolyama is.

„A történelmi művek sorában a haladó történészek (Acsády Ignác és mások) művei mellett megvolt a Gellért Oszkár szerkesztésében megjelent s a két világháború között üldözött *A diadalmas forradalom* c. kötet is.”¹² Ugyancsak az üldözött művek közé tartozott Móríc Zsigmond 1919-ben kiadott *Népszavazás* című könyve, mely már az első katalógusban is szerepel.

Kevés számú filozófiai mű volt az állományban (1921-ben 38 mű, 1930-ban 50 mű), javarészt idealista filozófusok munkái. Értékes és haladó művekből meríthettek ismereteket a munkásolvasók a természettudományok területéről, Bölsche, Darwin, Einstein, a kommunista Madzsar József és mások műveiből. (A *Természettudományi Közöny* számos évfolyama is megbízható forrásul szolgált az érdeklődők számára.) A földrajz iránt érdeklődők a többi között Cholnoky, Darwin, Nansen, Scott, Stanley, Stein Aurél, Xántus János és Vámbéry Ármin könyveit olvashatták.

Az olvasók gazdasági és politikai harcához vagy éppen egyéni ügyeik intézéséhez nyújtottak segítséget a csekély számban található, de alapvető és lényeges törvényeket, rendelkezéseket tartalmazó kötetek. (Például a választójogi törvényekről, a vasárnapi munkaszünet törvénye stb.) Kevés számú, de igényes szakkönyv — a nyomdászok számára szaklapok is — áll a vas- és fémiparban, a nyomda- és építőiparban dolgozók rendelkezésére. Ismeretterjesztő szintűek voltak, s a ház körül kertészkedők vagy a növénytermesztők számára szolgáltak segítségül a mezőgazdasági könyvek. Jelentős számú és színvonalas

¹¹ NAGY Dezső: *A szegedi Munkásszínpad története*. 1919—1959. = A Legújabbkori Történelmi Múzeum Évkönyve. Bp. 1960. 95.

¹² SZILÁGYI János: i. m. 83.

műből választhattak a német nyelvet ismerők és tanulók. Az 1930-as gépelt katalógus külön osztályokba sorolva 337 német nyelvű művet rögzít.

Hasonlóképpen külön csoportosítva szerepelnek az ifjúsági könyvek is, amelyek az 1921-es katalógusban csak csillagos jelzetükkel hívták fel magukra a figyelmet. (A 71 mű között Cooper, Defoe, May Károly, Molnár Ferenc, Verne és mások kötetei képviselték az ifjabb korosztály irodalmát.) Voltak olyan kiadványok is, amelyek egyik katalógusban sem szerepeltek, s csak a megbízható könyvtári tagok kaphatták meg a könyvtárostól. Ilyen könyvek voltak *A pápák bűne*, *Papok tükre*, *Fáber Oszkár naplója*, Tarasov—Rogyionov *Csokoládé* c. regénye, vagy a „100%”, a kommunista párt legális folyóiratának évfolyamai.

Kölcsönzés. A könyvtárat a szakmai szakszervezetek és a szociáldemokrata párt tagjai vehették igénybe. A beiratkozás a könyvtárosnál történt, aki nyilvántartást vezetett az olvasókról. A húszas években a kölcsönzés nyilvántartását kis cédulákra vezették, s ezek a cédulák egyben katalógusul is szolgáltak. A későbbiek során nyilvántartási könyvbé írták a kikölcsönzött műveket.

A könyvtár hétköznapiakon heti három alkalommal, délután és vasárnap, délelőtt volt nyitva. A forgalom, a kölcsönzések zöme természetesen vasárnap bonyolódott le. Ilyenkor a könyvtárosok hozzátartozói és a leghűségesebb olvasók (pl. Kehezovich testvérek, Waltner M. és sokan mások) is segítettek a teendők ellátásában.

A könyvtárból a 20-as évek szabályzata szerint legfeljebb két kötet volt kikölcsönözhető egyszerre. A tudományos műveket négyheti, szépirodalmi munkákat pedig kétheti határidővel kölcsönözhatték az olvasók. Ezen időn túl minden kötetért negyven fillért kellett fizetni.¹³

A kölcsönzési lehetőségek jelentőségére jellemzően utal az a tény, hogy a 10-es évek végén, a húszas évek elején a város legnagyobb nyilvános könyvtára, a Somogyi-könyvtár kevésbé tudott hozzájárulni a helyi munkásság művelődési igényeinek kielégítéséhez. 1919 őszén a kölcsönözhető könyvek sorából például teljesen kizártak voltak a szépirodalmi műfajok.¹⁴ Egy 1920-ban, *A Munka* 94. számában megjelent hír arról tudósít, hogy „csak a könyvtári szabályok által kiadhatónak minősített és csak tudományos munkát adhatnak ki, a könyv négyszeres értékének deponálása mellett.” Több esetben télen még az olvasótermet sem tudták igénybe venni a munkásolvasók, mivel az szénhiány miatt zárva volt. Mint *A Munka* c. lapból tudjuk, 1920 tavaszán azzal a reménnyel nyitották meg a könyvtárat, hogy a már négy év óta ismétlődő időszakos bezárásra többet nem kerül sor. Az 1921-es télen azonban ismét zárt kapukkal fogadta a Somogyi-könyvtár az olvasni vágyókat.

A Munkáskönyvtár több évtizedes működéséből sajnálatosan nem maradt fenn iratanyag: statisztikai kimutatás, adat az olvasók és kölcsönzők, valamint a kölcsönzött művek számát és összetételét illetően.

A visszaemlékezések a szépirodalmi művek gyakoribb olvasására utalnak. Az egykori olvasók által ismerjük a következő leginkább olvasott szerzők és művek sorát. Ezek között szerepel L. Tolsztoj: *Háború és béke*, *Anna Karenina*, *Feltámadás*, Zola: *Germinal*, *Munka*, *Termékenység*, *Igazság*, Gorkij: *Az anya* c. műve. Igen keresettek voltak Jókai, Victor Hugo, Dumas, Dickens, Swift, Thackeray, Wilde, Mikszáth, Kaffka Margit és Karinthy írásai, Petőfi, Arany, Ady, Kosztolányi, Juhász Gyula és Várnai Zseni versei, Shakespeare, Ibsen, B. Shaw és Gorkij drámái.

Az állománygyarapítás és módjai. A szerzeményezéssel kapcsolatos tevékenységet a már említett kulturális bizottság látta el. Sajnos munkájáról nem maradt fenn írásos anyag.

¹³ *A munkáskönyvtár olvasótermének felavatása.* L. 3. jegyzet.

¹⁴ *A Munka* 1919. 22. szám.

A könyvtárat a szegedi munkásság anyagi áldozatvállalása tartotta fenn. Állománya gyorsapadásának több forrása, módja volt. Ismeretes, hogy Móra Ferenc, mint a Somogyi-könyvtár igazgatója duplumpéldányokat adott át a Munkáskönyvtárnak.

A könyvtár *A Munka* hasábjain nemegyszer fordult az olvasókhöz azzal a kéréssel, hogy gyűjtsenek, adományozzanak könyveket a Munkáskönyvtár számára. A számos könyvben található bejegyzés, ajánlás, valamint a lapban közölt köszönetek arról tanúskodnak, hogy ezek a felhívások nem voltak hiábavalók. Dolgozó emberek, munkások és a proletariátus ügyével, a mozgalommal szimpatizálók egyaránt fellelhetők az ajándékozók között: Ur György a lap kiadója volt, Kovács Ferenc ismeretlen elvtárs (17 kötetet ajándékozott), Czibula Antal (a helyi munkásmozgalom ismert alakja), Schwalb Lajos dr. (a lap tanúsága szerint 8 kötettel járult a gyarapodáshoz), vagy Farkas Antal (dedikálta is verseskötetét).

Az adományozott, ajándékozott könyvmennyiség teljes nagyságáról nincs adatunk. (Egy 1921 januárjában kelt cikk arról tudósít, hogy az addig adományozott könyvekből mintegy 200 kötetet köttettek be.)¹⁵

Az állománygyarapítás anyagi feltételeinek biztosításához a könyvtár működésének kezdeti időszakától fogva hozzájárultak a munkáskultúra más területei is. 1921-ben *A Munka* tanúsága szerint a Munkásszínpad és a Munkásdalkör művészdélutánt rendezett a Munkáskönyvtár javára. A művészdélutánon részt vett Juhász Gyula is, aki a munkáskultúráról tartott előadást.¹⁶

Egyedi forrása volt az állományfejlesztési összegnek Eidus Bentján a *Munka után* c. könyve, melyről a korabeli hirdetés alapján tudjuk, hogy a könyvért „befolyt jövedelem a Munkásotthon javára fordíttatik.”¹⁷

A Munkáskönyvtár könyvtárosai. A könyvtárosok és segítőitársaik odaadó és áldozatos munkája tette lehetővé, hogy az állomány hatóerővé válhatott. Sokirányú funkciójuk a könyvek gondozásától, a katalógusok készítésében való közreműködéstől az olvasók esztétikai, világnézeti és politikai képzésében való részvételig terjedt.

A Munkáskönyvtár első könyvtárosa Schwartz Izsó volt. Tőle 1920 nyarán Kekezovich Emil vette át a vezetői teendőket.

Az 1919-es magatartása miatt elbocsátott, majd bebörtönzött volt bírósági irodafőtiszt szinte minden idejét a könyvtárban töltötte.

„Óriási olvasottságával nemcsak jól ellátta a könyvtárosi tisztséget, de útmutatásokkal, tanácsokkal, ötletekkel tudta segíteni a dolgozókat a könyvek útvesztőjében, sokan teljesen rábízta magukat az olvasásban. Például ha valaki a társadalomtudományi könyveket szerette, komolyan érdeklődött, törekedett és rábízta magát édesapámra, megkapta a lépcsőzetes fejlődéshez szükséges könyveket.” „Ha szükséges volt édesapám kivonatolta a nehezebb könyveket, így segítvén az olvasót a könyv tartalmának és lényegének könnyebb megértéséhez.”¹⁸

Kekezovich Emil nemcsak az olvasókkal, de a könyvekkel is tőle telhetően törődött. Ő maga javítgatta, fűzte, varrta, ragasztotta, vagy látta el új fedőlappal a rossz állapotban levő könyveket. A családtagok segítségével feltétlenül meg kell említeni Waltner Mihály közreműködését is, aki tevékeny részese volt a szegedi munkásság kulturális szervezeteinek.

A betegeskedő Kekezovich Emilt 1926 körül — még a Maros utcai Munkásotthonban — id. Kovács József váltja fel a könyvtárosi tisztségben, s látja el azt egészen haláláig. Id.

¹⁵ *A Munka* 1921. 19. szám.

¹⁶ *A Munka* 1921. 130. és 140. száma.

¹⁷ *A Munka* 1919. 72. szám.

¹⁸ Kekezovich Viola visszaemlékezése.

Kovács József, vagy ahogyan elvtársai hívták: Hosszú Kovács, ismert személyisége volt a munkásmozgalomnak. Kovács József elvtárs odaadó tevékenységének érdemét a háborús körülmények között sem szünetelő könyvtári szolgálat adja. A mozgalom számára oly nehéz években sem szünetelt a könyvtár, egészen midnaddig, amíg a Munkásotthon bezárására nem került sor. A könyvtárosok tevékenységével kapcsolatosan még megemlítenéd, hogy azt javarészt társadalmi munkaként végezték, hiszen tiszteletdíjuk meglehetősen csekély volt.

Könyv és könyvtárpropaganda. Még az 1919-ben létrejött kultúrbizottság munkájával kapcsolatosan olvashatjuk: „A kultúrbizottság gondoskodni fog arról, hogy a párt tagjait az olvasás helyes módjairól tájékoztassa. Előadásokat rendez, ezenfelül könyvekről és írókról és általában felszínen tartja a könyvtárpropagandát . . .”¹⁹ *A Munka* évfolyamait lapozva számos ilyen rendezvényről olvashatunk. Igen jelentős volt ezen a téren Juhász Gyula és Móra Ferenc tevékenysége. Móra Ferenc ajánló jegyzéket is készített az ifjúmunkásoknak.²⁰ *A Munka* c. lap gyakran közölt verseket, kis tanulmányokat, hívta fel a figyelmet az újonnan megjelent értékes, színvonalas és haladó irodalomra.

A későbbiekből ismeretes például a Szakszervezeti Bizottság egy körirata, mely 1927. augusztus 16-án kelt és Czibula Antal a *Gazdag város szegénysége* c. munkájára hívja fel a figyelmet. De tudunk még a Munkásszínpad könyv- és olvasáspropagandát szolgáló rendezvényéről is.

A könyvtár részt vállalt a szegedi munkásság közötti könyvterjesztésből is. Az előrendelések és a kedvezményes részletfizetési akciók során igényes szépirodalomhoz, modern szakkönyvekhez, valamint mozgalmi kiadványokhoz juthattak a munkás olvasók.

KORMÁNYOS ANDRÁS

¹⁹ *A Munka* 1919. 22. szám.

²⁰ PÉTER László: *Móra Ferenc ajánló könyvjegyzéke a szegedi ifjúmunkásokhoz.* = Magyar Könyvszemle 1959. 215—216.